

V&VN Meldcode

Huiselijk geweld en Kindermishandeling

Stappenplan voor Verzorgenden,
Verpleegkundigen en Verpleegkundig specialisten

Herziene versie 2018

Inhoud

	pag.
I. Inleiding	3
II. Huiselijk geweld en kindermishandeling	12
III. De stappen van de meldcode	17
IV. Informatie verstrekken op verzoek van Veilig Thuis	36
Bijlage 1 Het beroepsgeheim, het meldrecht en de zorgplicht	39
Bijlage 2 Omgaan met het verpleegkundig of zorgdossier: Verslaglegging, inzage, bewaartermijn en vernietiging	45
Bijlage 3 Verantwoordelijkheden van de instelling voor het scheppen van randvoorwaarden voor een veilig werk- en meldklimaat	49
Bijlage 4 Taak- en functieomschrijving aandachtsfunctionaris huiselijk geweld en kindermishandeling	50
Bijlage 5 Veilig Thuis	52
Bijlage 6 Voorbeelden van acute en structurele onveiligheid	53
Bijlage 7 Tips voor gesprek met kinderen en bieden van informatie aan kinderen	54
Bijlage 8 Specifieke vormen van huiselijk geweld en kindermishandeling	56

VOORWOORD

Huiselijke geweld en kindermishandeling komen veelvuldig voor in Nederland. De aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling hangt voor een belangrijk deel af van beroepskrachten, die met de slachtoffers, getuigen en plegers te maken hebben. Zij moeten het geweld signaleren en vervolgens ook handelen. In de praktijk blijkt dat makkelijker gezegd dan gedaan.

Als verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten behoren wij tot de beroepskrachten die in onze beroepsuitoefening direct of indirect met signalen van huiselijk geweld en kindermishandeling in aanraking kunnen komen. Wij hebben intensief contact met de zorgvragers, waardoor wij ons een goed beeld kunnen vormen van eventuele (gezins)problematiek. Wij hebben daarom ook een rol bij het signaleren en de aanpak van dit geweld. Dat behoort tot onze professionele verantwoordelijkheid.

V&VN en de NVSHV willen je met de V&VN Meldcode Kindermishandeling en Huiselijk Geweld ondersteunen in je aanpak van kindermishandeling of huiselijk geweld, zodat de slachtoffers (en hun gezinnen) op tijd passende hulp krijgen. De Meldcode is tot stand gekomen in 2011 (herzien in 2013 en 2015) door de samenwerking tussen V&VN en NVSHV en met behulp van een financiële bijdrage van de Nederlandse Vereniging Spoedeisende Hulp Verpleegkundigen en het Medisch Centrum Haaglanden.

In 2018 hebben verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten hun krachten, kennis en ervaringen gebundeld om de bestaande Meldcode aan te vullen met een afwegingskader. Het aanvullende afwegingskader is tot stand gekomen in samenwerking met V&VN en Augeo Foundation en met behulp van een financiële bijdrage van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Tevens zijn elementen in de meldcode, die verband houden met het afwegingskader, herzien.

De verwachting is, om aan te blijven sluiten bij de actuele praktijken en wet- en regelgeving, dat de volledige meldcode in de komende jaren zal worden herzien.

I. INLEIDING

1. Aanleiding voor de meldcode

Huiselijk geweld tussen volwassenen komt veelvuldig voor. Denk bijvoorbeeld aan geweld tussen partners, geweld tussen een meerderjarig kind en zijn ouder, aan ouderenmishandeling of aan ander geweld tussen personen die deel uit maken van de huiselijke kring.

Voor wie eenmaal in een spiraal van geweld terecht is gekomen, blijkt daar dan in veel gevallen buitengewoon moeilijk op eigen kracht uit te komen. Ook volwassen slachtoffers zijn vaak afhankelijk van beroepskrachten voor het zetten van de eerste stappen die leiden tot het doorbreken van het geweld.

Ook kindermishandeling komt vaak voor. Jaarlijks worden bijna 119.000 kinderen thuis verwaarloosd, mishandeld of misbruikt.¹ Deze kinderen kunnen daarvan ernstige lichamelijke en geestelijke schade ondervinden. De mishandeling bedreigt hun ontwikkeling, hun gezondheid en hun veiligheid. Het is daarom zaak deze mishandeling zo snel mogelijk te (laten) stoppen en ervoor te zorgen dat het kind bescherming krijgt en dat er hulp voor het kind en het gezin op gang komt. Artikel 19 van het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind² geeft aan dat kinderen recht hebben op bescherming tegen alle vormen van lichamelijk en geestelijk geweld, letsel en misbruik, lichamelijke en geestelijke verwaarlozing of nalatige behandeling, mishandeling en exploitatie en tegen seksueel misbruik.

De aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling is alleen mogelijk als beroepskrachten die betrokken zijn bij slachtoffers, getuigen en plegers het geweld signaleren en vervolgens effectief handelen. In de praktijk blijkt echter dat beroepskrachten signalen niet goed herkennen en vaak ook niet goed weten hoe ze moeten handelen.³

Daarom is in 2013 de Wet Verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling in werking getreden. Deze wet verplicht instellingen, in het kader van kwaliteitszorg, om een meldcode te hanteren. Het Landelijk Basismodel Meldcode dient daarvoor als basismodel voor alle sectoren.⁴ De meldcode richt zich op huiselijk geweld en kindermishandeling, daaronder ook begrepen seksueel geweld, vrouwelijke genitale

¹ Alink, L., IJzendoorn, R. van, Bakermans, M., ... [et al.] (2011). 'Kindermishandeling in Nederland Anno 2010 : de Tweede Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van kinderen'. Leiden: Casimir..

² <http://wetten.overheid.nl/BWBV0002508/2002-11-18>

³ Tweede Kamer (2008) Aanpak huiselijk geweld (Brief van de Staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de Minister voor Jeugd en Gezin, de Minister van Justitie, vergaderjaar 2008-2009, 28 345, nr. 72.

⁴ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2016) Basismodel meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling. Stappenplan voor het handelen bij signalen van huiselijk geweld en kindermishandeling. Geactualiseerde versie 2016

verminking, eengerelateerd geweld en ouderenmishandeling. De verplichting geldt voor instellingen in de gezondheidszorg, het onderwijs, de kinderopvang, de jeugdzorg, de maatschappelijke ondersteuning en justitie. De verplichting geldt ook voor zelfstandig werkende beroepsbeoefenaren die vallen onder artikel 3 of artikel 34 van de Wet BIG (artikel 40a). Dat wil zeggen: als zelfstandig werkende verpleegkundige, verpleegkundig specialist of verzorgende IG ben je verplicht om over een meldcode te beschikken en die te gebruiken. Werk je als zelfstandige verzorgende maar val je niet onder de Wet BIG? Dan heb je geen wettelijke plicht, maar geldt wel de beroepsnorm dat je een meldcode gebruikt bij signalen van kindermishandeling en/of huiselijk geweld. V&VN wil met deze Meldcode jou als verpleegkundige of verzorgende ondersteunen in je aanpak van huiselijk geweld of kindermishandeling door de stappen te beschrijven die je zet bij vermoedens van geweld of verwaarlozing.

V&VN heeft in 2011 een Meldcode Huiselijk geweld en Kindermishandeling gepresenteerd met daarin de stappen die je moet zetten bij signalen van huiselijk geweld of kindermishandeling. Deze meldcode is daarna in 2013 en in 2015 herzien vanwege wijzigingen in de Wet Verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling en vanwege de samenvoeging van het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling en het Steunpunt Huiselijk Geweld tot Veilig Thuis: het advies- en meldpunt voor huiselijk geweld en kindermishandeling.

Herziene meldcode versie 2018

In 2017 is de Wet verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling opnieuw aangepast: alle beroepsgroepen die onder de werking van de Wet vallen moeten een afwegingskader in hun meldcode opnemen en beroepskrachten moeten vanaf 1 januari 2019 werken met deze herziene meldcode. In aanvulling op het Basismodel Meldcode heeft het Ministerie van VWS in 2017 het Basisdocument Het afwegingskader in de Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling gepubliceerd.⁵ In deze herziene V&VN Meldcode versie 2018 is een afwegingskader opgenomen. Bovendien is in deze herziene meldcode expliciet aandacht voor het belang van kinderen. De aanbevelingen uit de 'Handreiking participatie van kinderen in meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling'⁶ zijn opgevolgd.

⁵ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2017) Basisdocument Afwegingskader in de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling Den Haag

⁶ Ministerie van VWS en Augeo Foundation (2018) Handreiking Participatie van kinderen in de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling Den Haag / Driebergen

2. Belang van een meldcode

Jij behoort als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist tot de beroepskrachten die in hun beroepsuitoefening direct of indirect met signalen van huiselijk geweld en kindermishandeling in aanraking (kunnen) komen. Je kunt een bijdrage leveren aan de signalering en de aanpak ervan. Dat behoort tot je professionele verantwoordelijkheid.

Beroepsgeheim en melden

Omgaan met (een vermoeden van) huiselijk geweld of kindermishandeling vraagt om zorgvuldig handelen. Je hebt als verpleegkundige of verzorgende een vertrouwensrelatie met de zorgvrager. Je dient te voorkomen dat die vertrouwensrelatie wordt geschaad, omdat daardoor de zorgverlening in het gedrang kan komen. Vanwege het belang van de zorgrelatie heb je als verpleegkundige of verzorgende een beroepsgeheim. Je hebt een zwijgplicht over alles wat binnen het kader van de zorgrelatie plaatsvindt (artikel 7: 457 Burgerlijk Wetboek,⁷ artikel 88 Wet Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg en de Beroepscode van Verpleegkundigen en Verzorgenden, artikel 2.12). Tegelijkertijd moet je het belang van de zorgvrager centraal stellen (Beroepscode van Verpleegkundigen en Verzorgenden, art. 2.2) en 'de zorg van een goed hulpverlener in acht nemen' (artikel 7: 453 Burgerlijk Wetboek). Vanuit het belang van de bescherming van slachtoffers van huiselijk geweld en kindermishandeling, kan dat betekenen dat je als verpleegkundige of verzorgende bij (een vermoeden van) huiselijk geweld of kindermishandeling je beroepsgeheim moet doorbreken. Zie daarover ook bijlage 1 over het beroepsgeheim.

Meldcode als ondersteuning

Een goede en zorgvuldige omgang met de zwijgplicht én met de noodzaak van het doen van een melding, vraagt veel van jou als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist. Daarom biedt de V&VN Meldcode jou een handreiking om op een verantwoorde en zorgvuldige manier met (een vermoeden van) huiselijk geweld of kindermishandeling om te gaan. Deze meldcode biedt je verder een referentiekader om te toetsen wat vanuit de eigen beroepsverantwoordelijkheid van jou als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist verwacht mag worden onder meer over het omgaan met het beroepsgeheim bij (een vermoeden van) huiselijk geweld of kindermishandeling.

⁷ De afdeling in het Burgerlijk Wetboek waarin de geneeskundige behandelingsovereenkomst is opgenomen is de Wet inzake de geneeskundige behandelingsovereenkomst (WGBO).

3. De herziene V&VN meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling 2018

In de herziene V&VN Meldcode zijn kort gezegd twee onderdelen ingevoegd in de bestaande meldcode. Ten eerste een afwegingskader dat professionals ondersteunt bij besluitvorming over de vervolgstappen bij vermoedens van ernstig huiselijk geweld of kindermishandeling. Ten tweede handreikingen om het belang van kinderen een eerste overweging te laten zijn in het handelen volgens de stappen van de meldcode.

Afwegingskader

Huiselijk geweld en kindermishandeling zijn meestal geen eenmalige incidenten. Geweld, verwaarlozing, misbruik en emotionele onveiligheid kunnen jaren voortduren. Bovendien kan het geweld van generatie op generatie doorgaan. Eerder geweld is de belangrijkste voorspeller voor toekomstig geweld.

De meeste professionals zijn echter voor een relatief korte periode betrokken bij slachtoffers en plegers van huiselijk geweld of kindermishandeling. Zij beschikken veelal over onvoldoende informatie ten aanzien van eerder slachtoffer- of plegerschap van betrokkenen. Professionals die succesvol hulp hebben verleend in een gezinssysteem waar huiselijk geweld speelt, hebben vaak niet de mogelijkheden om te signaleren dat geweld na enkele maanden of jaren weer terugkeert.

Daarom is het van belang dat situaties van ernstig huiselijk geweld en kindermishandeling altijd bij Veilig Thuis te melden, zodat Veilig Thuis signalen over een langere periode van tijd en vanuit verschillende bronnen bij elkaar kan brengen. En zodat Veilig Thuis snel(ler) signaleert wanneer opnieuw sprake is van huiselijk geweld of kindermishandeling en passende, toereikende hulp kan worden ingezet om structurele patronen van geweld te doorbreken.

In navolging op de wijziging van het Besluit verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling is dat ondervangen door in de stappen 4 en 5 van de meldcode een afwegingskader op te nemen. In de herziene V&VN Meldcode zijn afwegingsvragen opgenomen, die je ondersteunen bij de besluitvorming over de vervolgstappen. Vanaf heden beslis je eerst of het noodzakelijk een melding te doen bij Veilig Thuis en daarna, zelf of in samenspraak met Veilig Thuis, of het (ook) mogelijk is zelf hulp te bieden of organiseren.

Meldnormen: Is melden noodzakelijk?

Een melding bij Veilig Thuis is vanuit je professionele norm noodzakelijk:

1. In ALLE gevallen van (vermoedens van) ernstig huiselijk geweld en kindermishandeling, dat wil zeggen (vermoedens van) acute en / of structurele onveiligheid. Als een (minderjarig) slachtoffer zelf om hulp vraagt voor of zich uit over huiselijk geweld of kindermishandeling (een onthulling doet) kan dat opgevat worden als een acute crisis en valt als zodanig onder deze eerste meldnorm.

2. In alle ANDERE gevallen waarin je meent dat je, gelet op je competenties, verantwoordelijkheden en professionele grenzen, in onvoldoende mate effectieve hulp kan bieden of kan organiseren bij (risico's op) huiselijk geweld en/of kindermishandeling.
3. Wanneer je hulp biedt of organiseert om zorgvragers te beschermen tegen het risico op huiselijk geweld en/of kindermishandeling en constateert dat de onveiligheid niet stopt of zich herhaalt.

Acute en structurele onveiligheid, waaronder ook onthulling

Onder acute onveiligheid wordt verstaan: Een zorgvrager die in direct fysiek gevaar is, diens veiligheid is de komende dagen niet gegarandeerd en hij of zij heeft direct bescherming nodig.

Bij het afwegen van signalen van huiselijk geweld en/of kindermishandeling schat een professional allereerst en voortdurend in of een betrokkene acuut (levens)gevaar loopt. Dit betreft de aanwezigheid van fysiek of seksueel geweld (met of zonder letsel) of, in geval van zorgafhankelijke kinderen of (oudere) volwassenen, de afwezigheid van de meest basale verzorging (waaronder eten, drinken, kleding en onderdak) maar bijvoorbeeld ook om het onnodig toedienen of juist nalaten van toedienen van medicijnen.

Onder structurele onveiligheid wordt verstaan: Er is sprake van herhaling of voortduren van onveilige situaties of geweld. Een voorgeschiedenis van huiselijk geweld of kindermishandeling is de belangrijkste voorspeller voor voortduren van onveiligheid (plegerschap en slachtofferschap) in de toekomst.

Slachtoffers die uit zichzelf een professional om hulp vragen bij huiselijk geweld of kindermishandeling of zich uit bij een professional zonder hulp te vragen dienen ook bij Veilig Thuis gemeld te worden. Dit noemen we onthulling. Wanneer een kind of volwassene uit zichzelf praat over mogelijk huiselijk geweld en/of kindermishandeling betekent dit veelal dat het (minderjarige) slachtoffer een acute crisis ervaart en vreest voor de veiligheid en/of het welzijn van zichzelf of gezinsleden. Het met onvoldoende voorbereiding met de ouders/pleger(s) bespreken van de (door het slachtoffer) geuite zorgen kan leiden tot (verergering van) situaties van acute of structurele onveiligheid.

Dit geldt uitdrukkelijk ook voor specifieke vormen van huiselijk geweld zoals (ex)partnerstalking, huwelijksdwang, eergegrelateerd geweld en ouderenmishandeling. Een professionele norm tot melden betekent in dit geval zorgvuldige afstemming over de vervolgstappen tussen de beroepskracht, Veilig Thuis en het slachtoffer. Specifieke voorbeelden van deze vormen van onveiligheid vind je in bijlage 6.

Uitwerking meldnormen in vijf afwegingsvragen

De drie meldnormen zijn te vertalen in vijf afwegingsvragen. De afwegingsvragen 1 en 2 stel je in stap 4, de afwegingsvragen 3, 4 en 5 in stap 5 van de meldcode. Uitleg van de stappen vind je in hoofdstuk III. In schema 1 zie je de plek van de afwegingsvragen in het stappenplan.

	<p>1. Heb ik op basis van de stappen 1 tot en met 4 van de meldcode een vermoeden van (dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling?</p> <p>Nee: Afsluiten en vastleggen in dossier Ja: Ga verder met afweging 2</p>
Meldnorm 1	<p>2. Schat ik op basis van de stappen 1 tot en met 4 van de meldcode in dat er sprake is van (een vermoeden van) acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid?</p> <p>Nee: Ga verder met afweging 3 Ja: Melden bij Veilig Thuis. De afwegingen 3 tot en met 5 worden samen met Veilig Thuis doorlopen.</p>
Meldnormen 2 en 3	<p>3. Ben ik in staat effectieve hulp te bieden of organiseren om dreiging van (toekomstig) huiselijk geweld en/of kindermishandeling af te wenden? Bij acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid wordt deze afweging samen met Veilig Thuis doorlopen.</p> <p>Nee: Melden bij Veilig Thuis Ja: Ga verder met afweging 4</p> <p>4. Aanvaarden de zorgvrager en diens systeem hulp om dreiging van (toekomstig) huiselijk geweld en/of kindermishandeling af te wenden en zijn zij bereid zich hiervoor in te zetten? Ofwel: Ben ik in staat de hulp in samenwerking met de betrokkenen te bieden of organiseren? Bij acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid wordt deze afweging samen met Veilig Thuis doorlopen.</p> <p>Nee: Melden bij Veilig Thuis Ja: Hulp bieden of organiseren, ga verder met afweging 5.</p> <p>5. Leidt de hulp binnen de gewenste termijn tot duurzame veiligheid en/of het welzijn (herstel) van alle betrokkenen? Bij acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid wordt deze afweging samen met Veilig Thuis doorlopen.</p> <p>Nee: (Opnieuw) melden bij Veilig Thuis. Ja: Hulp afsluiten met afspraken over het volgen van toekomstige (on)veiligheid met betrokkenen en samenwerkingspartners.</p>

Is passende en toereikende hulp bieden of organiseren (ook) mogelijk?

In stap 5 beslis je of hulpverlening bieden of organiseren (ook) mogelijk is. Als je besloten hebt een melding te doen, weeg je deze vraag samen met Veilig Thuis. Anders doe je dat zelfstandig. De vereisten voor goede hulp zijn:

- Er is voldoende zicht op (on)veiligheid in het heden;
- Er is voldoende zicht op onveilige gebeurtenissen in het verleden (waaronder eerdere meldingen);
- Alle betrokken beroepskrachten hebben de focus op het stoppen van geweld en een (duurzaam) herstel van de veiligheid;
- Hulp is gericht op het versterken van de veerkracht en het herstel van de schade die is veroorzaakt door (de dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling bij de betrokkene(n);
- Er is sprake van een gezamenlijke analyse en plan met doelen en evaluatiemomenten van de beroepskrachten. Dit plan is op maat gemaakt met alle betrokkenen binnen het gezin of huishouden;
- Indien meerdere beroepskrachten betrokken zijn, zijn er afspraken over samenwerking en casusregie op de veiligheid (en multidisciplinaire) hulpverlening

Als aan een van deze vereisten niet kan worden voldaan, doe je (alsnog) een melding bij Veilig Thuis.

Belang van kinderen

Uiteraard doorlopen professionals met een vermoeden van kindermishandeling de meldcode met het belang van kinderen voor ogen: zij maken zich immers zorgen over de veiligheid of het welzijn van een kind en willen zich inzetten om dat te verbeteren. Volgens het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK) moet het belang van kinderen ook altijd de eerste overweging zijn bij beslissingen die het kind raken. In de aanpak van kindermishandeling betekent dit dat kinderen gedurende het hele proces de mogelijkheid moeten krijgen te participeren: van signaleren, onderzoeken, hulpverleners tot en met monitoren. Kinderen op een betekenisvolle wijze laten participeren, houdt in dat het kind waarover zorgen bestaan informatie krijgt over de inhoud van de zorgen, over hun rechten (op participatie en op veilig opgroeien) en over de stappen die genomen zullen worden, dat de professional vraagt en luistert naar de mening het kind en deze mening meeweegt, dat het kind recht heeft op klacht en bezwaar. Bovendien is elk handelen van de professional gericht op het vergroten van veerkracht en herstel.

In deze herziene V&VN Meldcode is opgenomen hoe en wanneer kinderen betrokken moeten worden bij de verschillende stappen die de professional zet bij vermoedens van kindermishandeling en hoe professionals herstelgericht kunnen handelen.

4. Verhouding instellingscode en V&VN Meldcode

De Wet Meldcode Huiselijk Geweld en Kindermishandeling stelt het gebruik van een meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling verplicht voor instellingen en zelfstandigen die te maken kunnen krijgen met signalen van geweld.

Als je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist in dienst bent van een instelling heb je dus niet alleen te maken met de V&VN Meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling, maar ook met de meldcode van de instelling waar je werkzaam bent.

Verwacht mag worden dat deze meldcodes goed op elkaar aansluiten, omdat ze beide op dezelfde wet en op hetzelfde basismodel zijn gebaseerd. Een goede aansluiting van beide codes is ook noodzakelijk omdat je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist zowel gehouden bent aan de professionele standaard van onze beroepsgroep als aan de normen en codes van de instelling waar je werkzaam bent. De meldcode van de instelling moet je in staat stellen om te werken volgens de normen van de V&VN Meldcode. Anders gezegd: de algemene normen van de V&VN Meldcode worden op instellingsniveau concreet gemaakt door de meldcode van de instelling.

Zo staat bijvoorbeeld in de V&VN Meldcode dat overleg met een collega bij het zetten van een aantal stappen is vereist. In de instellingscode kan worden aangegeven met welke functionaris je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist binnen de instelling overleg voert. Ook kunnen in de instellingscode gedetailleerdere voorschriften worden gegeven over de wijze van dossiervorming en over het gebruik van de sociale kaart in de omgeving van de instelling. Soms kunnen de te zetten stappen in de instellingscode concreter worden toegespitst op het type cliënten van de instelling. Het maakt immers verschil of de zorgvragers vooral jonge kinderen, tieners, volwassenen of ouderen zijn.

Ook staat in deze herziene V&VN Meldcode dat kinderen betrokken moeten worden. In de instellingscode is opgenomen wie dat doet of wie ervoor zorgt dat dat gebeurt.

Als je als zelfstandige werkzaam bent, ben je niet gebonden aan een instellingscode. In dat geval is de V&VN Meldcode Huiselijk Geweld en Kindermishandeling de norm voor je handelen bij vermoedens van huiselijk geweld of kindermishandeling.

5. De verantwoordelijkheden van de Verzorgende, verpleegkundige en verpleegkundig specialist

Bij het signaleren en aanpakken van huiselijk geweld en kindermishandeling mag van jou als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist worden verwacht dat je:

- alert bent op risicofactoren en signalen van huiselijk geweld en kindermishandeling;
- actuele kennis hebt over risicofactoren en over signalen van huiselijk geweld en kindermishandeling en dat je deze kennis op peil houdt;
- over vaardigheden beschikt om gesprekken te voeren met alle betrokkenen bij de kindermishandeling of het huiselijk geweld en met andere beroepskrachten en dat je deze vaardigheden onderhoudt;
- de V&VN Meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling en de meldcode van je eigen instelling kent en deze, bij signalen van kindermishandeling of huiselijk geweld, toepast om zo over de te zetten stappen zorgvuldig te besluiten.

6. Inhoud V&VN Meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling

Deze meldcode bestaat uit vier hoofdstukken. Na dit inleidende hoofdstuk volgt een tweede hoofdstuk met daarin algemene informatie over huiselijk geweld en kindermishandeling. In hoofdstuk 3 wordt de eigenlijke meldcode beschreven. Deze meldcode bestaat uit een stappenplan. In hoofdstuk 4 komt aan de orde hoe je moet handelen als Veilig Thuis je informatie vraagt over een zorgvrager. De Meldcode sluit af met acht bijlagen.

II. HUISELIJK GEWELD EN KINDERMISHANDELING

1. Omschrijving huiselijk geweld en kindermishandeling

Huiselijk geweld

Met huiselijk geweld wordt bedoeld op lichamelijk, geestelijk of psychisch geweld waarbij alleen meerderjarigen rechtstreeks zijn betrokken. Bijvoorbeeld geweld tussen twee (ex) partners, tussen een meerderjarig kind en zijn ouder of tussen andere meerderjarige huisgenoten.

Het begrip huiselijk geweld wordt in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo, art. 1.1.1 lid 1) als volgt omschreven:

lichamelijk, geestelijk of seksueel geweld of bedreiging daarmee door iemand uit de huiselijke kring.

Daarbij wordt onder geweld wordt verstaan: de fysieke, seksuele of psychische aantasting van de persoonlijke integriteit van het slachtoffer. Daaronder wordt ook begrepen ouderenmishandeling, vrouwelijke genitale verminking, huwelijksdwang en eengerelateerd geweld. Tot de huiselijke kring van het slachtoffer behoren: (ex-)partners, gezinsleden, familieleden en mantelzorgers.

Voor alle duidelijkheid worden in deze omschrijving seksueel geweld, genitale verminking, eengerelateerd geweld en ouderenmishandeling specifiek genoemd. Dit om duidelijk te maken dat ook deze vormen van geweld onder huiselijk geweld vallen. Informatie over deze vormen van geweld kun je vinden op www.huiselijkgeweld.nl. Meer informatie over eengerelateerd geweld is ook te vinden op www.eengerelateerdgeweld.info.

Deze specifieke vormen van geweld vragen om specifieke kennis en vaardigheden. Is deze specifieke deskundigheid niet beschikbaar in de instelling waar je werkt, neem dan bij signalen die mogelijkwijs duiden op zo'n specifieke vorm van geweld, contact op met Veilig Thuis.

Kindermishandeling

De Jeugdwet en de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 (artikel 1.1.1 lid 1) hanteert de volgende definitie van kindermishandeling:

elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel.

Fysiek en geestelijk

Kindermishandeling, zo blijkt uit de wettelijke omschrijving, is niet beperkt tot fysiek (lichamelijk) letsel, zoals onverklaarbare blauwe plekken, vaak botbreuken of afwijkende botbreuken, vreemde brandwonden of andere onverklaarbaar letsel bij kinderen. Ook geestelijke mishandeling valt onder de definitie. Denk daarbij aan vaak schreeuwen, dreigen met geweld en vernederen.

Verwaarlozing

Verwaarlozing van een kind, zowel lichamelijk als psychisch, geldt als een vorm van kindermishandeling. Bijvoorbeeld een kind niet naar school laten gaan, niet op tijd medische of andere noodzakelijke zorg voor het kind inschakelen of geen of onvoldoende toezicht houden.

Ongeboren kind

Bij kindermishandeling moet ook worden gedacht aan ongeboren kinderen. Bijvoorbeeld als zij risico's lopen door geweld tegen de zwangere vrouw, door voor het ongeboren kind risicovol gedrag van de zwangere vrouw, of door risicovolle omstandigheden waarin het kind straks geboren zal worden en zal opgroeien.

Getuige zijn van huiselijk geweld

Huiselijk geweld, bijvoorbeeld van partners ten opzichte van elkaar, valt onder kindermishandeling als minderjarigen van dit geweld getuige zijn. Want ook al is het geweld (nog) niet op de kinderen gericht, het voortdurend getuige zijn van geweld tussen de ouders of verzorgers, of tussen andere meerderjarige huisgenoten, kan ernstige gevolgen hebben voor de ontwikkeling en het gevoel van veiligheid van de kinderen. 'Getuige zijn' is breed en gaat niet alleen over het zien of horen van het geweld; kinderen merken er altijd iets van als er sprake is van (dreigend) geweld tussen hun ouders.

Seksueel misbruik

Een specifieke vorm van lichamelijke en geestelijk geweld is seksueel misbruik van een kind. Seksueel misbruik bestaat uit alle seksuele handelingen die een volwassene een kind opdringt. Dit varieert van begluurd worden of moeten toezien bij seksuele handelingen van de volwassene tot betasting en verkrachting. De handelingen zijn tegen de zin van het kind en het kind kan zich niet verweren tegen de handelingen door het lichamelijke of relationele overwicht van de volwassene, zeker als de volwassene een bekend is. Hier spelen emotionele druk, dwang en geweld in mee.

Vrouwelijke genitale verminking

Een andere specifieke vorm van kindermishandeling is vrouwelijke genitale verminking ook wel meisjesbesnijdenis genoemd. Meisjesbesnijdenis behoort tot de culturele tradities van sommige etnische groepen in Nederland. Bij deze groepen bestaat het risico dat zij een dochter volgens de traditie willen laten besnijden. Meisjesbesnijdenis is in ons land verboden en strafbaar, want het is een zware en onomkeerbare vorm van mishandeling. De ingreep op zich is risicovol en (als er geen verdoving wordt gebruikt) zeer pijnlijk. Daarnaast kan de ingreep ernstige en langdurige gezondheidsklachten veroorzaken, zoals pijn bij het plassen, menstruatieklachten, urineweginfecties, onvruchtbaarheid, problemen bij de bevalling, depressies en trauma's.

Voor meer informatie over meisjesbesnijdenis en over de gezondheidsrisico's of voor handelingsprotocollen verwijzen we naar de website van Pharos over meisjesbesnijdenis www.meisjesbesnijdenis.nl.

Dreiging van kindermishandeling

Er is niet alleen sprake van kindermishandeling als er feitelijk schade is berokkend, maar ook als er een reële dreiging is van ernstige schade voor het kind.

Kindermishandeling vaak niet opzettelijk

In veel gevallen van kindermishandeling hebben de ouders of verzorgers⁸ niet de bedoeling om hun kind schade toe te brengen. Soms zijn ze er zich niet van bewust dat hun gedrag ernstige gevolgen heeft voor de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van hun kind. In weer andere gevallen zijn zij, bijvoorbeeld door eigen beperkingen of door andere vormen van onmacht, niet in staat om hun kind voldoende veiligheid te bieden. Anders gezegd: er is niet alleen sprake van kindermishandeling als de ouders hun kind opzettelijk schade toebrengen maar ook als zij onbedoeld of onbewust ernstige schade bij hun kind veroorzaken.

⁸ Korthedshalve wordt in deze meldcode doorgaans over 'ouders' gesproken, maar daaronder worden in dit verband alle personen verstaan die in de huiselijke kring betrokken zijn bij de opvoeding en verzorging van het kind, zoals een nieuwe partner van een ouder, een pleegouder, of een (oppas)oma.

2. De zorgvrager is niet altijd het slachtoffer van (kinder)mishandeling

Kindcheck

Het is bij het signaleren van kindermishandeling van belang dat je er attent op bent dat het niet altijd de zorgvrager is die mogelijk slachtoffer is van kindermishandeling. Je kunt als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist ook te maken krijgen met zorgvragers die door eigen ziekte, beperking, verslaving, of stoornis, niet in staat zijn om hun kinderen voldoende zorg of bescherming te bieden. Het Besluit Verplichte meldcode spreekt in dit verband van een kindcheck. Overigens kan de professional zich ook in het contact met een adolescent zorgen maken over eventueel aanwezige broertjes en zusjes in het gezin. Ook dan voer je de kindcheck uit.

Dat betekent dat je bij een dergelijke zorgvrager na moet gaan of hij/zij kinderen heeft en dat je, ook als je de kinderen niet kent, toch let op risico's voor de kinderen als de zorgvrager door zijn medische situatie of door andere omstandigheden niet in staat lijkt om goed voor zijn kinderen te zorgen.

Zo dien je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist bijvoorbeeld attent te zijn op de situatie waarin de kinderen van een verslaafde of psychisch gestoorde zorgvrager zich bevinden. Ook in geval van een poging tot zelfmoord moet je je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist afvragen of de zorgvrager kinderen heeft en of er aan hen voldoende zorg wordt geboden. Hetzelfde geldt voor een zorgvrager die hulp inschakelt vanwege letsel dat is veroorzaakt door huiselijk geweld. Heeft de zorgvrager kinderen thuis, dan is het mogelijk dat deze kinderen getuige zijn geweest van dit geweld. In dat geval moet je ook voor hen stappen nemen om verdere schade voor hun veiligheid, gezondheid en ontwikkeling te voorkomen.

Hoewel je als professional in dergelijke situaties niet of nauwelijks in staat bent zelf kinderen te betrekken in je besluitvorming, je neemt op deze manier wel het belang van het kind als uitgangspunt en handelt met hun belang voor ogen.

Al met al dien je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist niet alleen aandacht te hebben voor de zorgen en vragen van de zorgvrager. Maar ook, voor zover redelijkerwijs mogelijk, voor de situatie van de kinderen en de partner en huisgenoten van de zorgvrager. Meen je dat er risico's zijn voor de veiligheid of ontwikkeling van de kinderen door de situatie van de zorgvrager, dan volg je op basis van deze 'oudersignalen' de stappen van de meldcode.

⁹ Meer specifiek: het Besluit verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling 2015

Extra aandacht voor de situatie waarin kinderen zich bevinden, is in ieder geval nodig als de ouder tevens zorgvrager:

- verslaafd is aan drugs, alcohol of gokken;
- een poging tot zelfmoord heeft gedaan;
- zwanger is en bij deze zwangerschap een riskante levensstijl heeft;
- kampt met ernstige psychische problematiek;
- een verstandelijke beperking heeft;
- zelf slachtoffer is (geweest) van geweld;
- ernstig of chronisch ziek is waarbij de zorg voor deze zieke (ten dele) voor rekening van een kind lijkt te komen.

Zeker op het moment dat een ouder of verzorger opgenomen is in een ziekenhuis, of een gevangenisstraf uitzit, is steeds de vraag of er adequate opvang voor de kinderen is. En of de ouder, als hij weer thuis is, voldoende in staat is om de kinderen goed te verzorgen en voldoende veiligheid te bieden. Indien dat niet het geval is, vraagt dit om stappen om ervoor te zorgen dat er adequate opvang voor de kinderen komt, bijvoorbeeld door een melding bij Veilig Thuis en de zorgen en aangewezen vervolgstappen te bespreken.

NB: Ook bij vermoedens van huiselijk geweld kan het zijn dat de zorgvrager niet het slachtoffer is van het huiselijk geweld, maar de pleger of de getuige. Ook dan mag van je worden verwacht dat je de vermoedens die door de contacten met de zorgvrager zijn ontstaan, meldt bij het Veilig Thuis zodat het geweld stopt en alle betrokkenen worden geholpen.

Voor dossiervorming in gevallen waarin de zorgvrager niet het slachtoffer is van de kindermishandeling of het huiselijk geweld, verwijzen we naar bijlage 2, paragraaf 1.

III DE STAPPEN VAN DE MELDCODE

1. Opmerkingen vooraf

Verantwoordelijkheid als een ander de vervolgstappen zet

Verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten zijn in veel verschillende situaties werkzaam. Veel verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten werken in een instelling op een afdeling waar zorgvragers enige tijd verblijven zoals in de ouderenzorg of binnen de geestelijke gezondheidszorg. Anderen werken op de spoedeisende hulp of als ambulanceverpleegkundige of komen bij mensen thuis. Weer anderen zijn in dienst van een instelling, maar werken vrij solistisch. Ook zijn er verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten die als zelfstandige werken. Deze verschillende situaties zijn van invloed op de manier waarop je als professional met (een vermoeden van) kindermishandeling of huiselijk geweld om gaat.

In onderstaand stappenplan is het uitgangspunt dat je als verzorgende, verpleegkundige of verpleegkundig specialist zelf alle stappen zet en het hele stappenplan doorloopt. Dat is niet altijd nodig. In een team, waarvan de leden gezamenlijk voor een zorgvrager zorgen (kind of meerderjarige), kan het zijn dat een ander teamlid verantwoordelijk is voor de vervolgstappen. Maar wie de vervolgstappen ook zet, van jou als verzorgende, verpleegkundige of verpleegkundig specialist wordt in ieder geval verwacht dat je attent bent op signalen die mogelijk kunnen wijzen op kindermishandeling of huiselijk geweld. En dat je er voor zorgt dat deze signalen effectief worden opgepakt. Na een eventuele overdracht van de stappen aan een ander teamlid, wordt van je verwacht dat je alert blijft op nieuwe signalen. Ook het checken of het andere teamlid de vervolgstappen daadwerkelijk zet en wat de uitkomst daarvan is, hoort daarbij. Doet het andere teamlid de vervolgstappen niet, dan hoor je dat direct aan te kaarten. Blijven je zorgen bestaan dan ben je zelf verantwoordelijk voor het inschakelen van hulp, bijvoorbeeld door advies te vragen aan Veilig Thuis. Hetzelfde geldt voor het betrekken van het kind. Als je zorgen hebt over een kind, deze met hem of haar besproken hebt, maar niet zelf vervolgstappen zet dan is het belangrijk dat te vertellen en uit te leggen wie dat wel gaat doen. Zo is het voor het kind helder wat het van jou kan verwachten en wat niet.

Overleg met de arts of de verloskundige

Werk je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist samen met een arts, een verloskundige of een pedagoog, dan voer je altijd overleg over de signalen en de te zetten stappen met hem of haar. Zo voer je bijvoorbeeld als wijkverpleegkundige overleg met de huisarts, als verpleegkundige in een ziekenhuis met de behandelend specialist en als kraamverzorgende met de verloskundige. In dit overleg worden ook afspraken gemaakt over wie de vervolgstappen zet.

Vindt de arts of de verloskundige dat er geen vervolgstappen nodig zijn, terwijl jij als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist vindt dat dit wel moet gebeuren, dan vraag je zelf advies aan Veilig Thuis.

Daarbij zeg je tegen Veilig Thuis dat er een meningsverschil bestaat over de vraag of vervolgstappen nodig zijn en dat je graag advies wilt.

Met dit advies ga je vervolgens opnieuw naar de arts of de verloskundige. Je mag dan verwachten dat in dit overleg wordt besloten om het advies van Veilig Thuis te volgen. Blijft er ook na het advies van Veilig Thuis, in een bijzonder geval, verschil van mening tussen jou en de arts of de verloskundige over het wel of niet zetten van vervolgstappen, dan volg je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist het advies van Veilig Thuis en zet de vervolgstappen zelf.

Eenmalige contacten

Het stappenplan gaat er vanuit dat je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist regelmatig contact hebt met de zorgvrager. Dat is soms niet het geval. Zo heb je bijvoorbeeld bij de spoedeisende hulp (SEH) van een ziekenhuis of bij een ambulancedienst meestal zeer korte en eenmalige contacten, waardoor het onmogelijk is alle stappen van de meldcode zelf te zetten. In sommige gevallen kan dit ook gelden voor de kraamverzorgende. In dat geval beschrijft de instellingscode op welke wijze de zaak wordt overgedragen en wie de vervolgstappen zet. Ambulancediensten en de SEH werken doorgaans al met specifieke protocollen waarbij de zaak na het eerste contact zo nodig in handen wordt gegeven van de huis- of kinderarts of aan Veilig Thuis. Een goede overdracht tussen de ambulancediensten en de SEH, waarbij de ambulancedienst de opgevangen signalen doorgeeft en de SEH die signalen oppakt, is hierbij belangrijk. Degene die de signalen van kindermishandeling of huiselijk geweld heeft waargenomen, blijft verantwoordelijk tot een andere hulpverlener of instantie de zorg voor het kind of de volwassene heeft overgenomen.

Bij eenmalige of korte contacten en in alle andere gevallen waarin je zelf niet alle stappen kunt zetten, gaat het er om dat je de signalen zorgvuldig overdraagt aan een persoon of een instelling die wel in staat is om de vervolgstappen te zetten.

Geen contact met het mogelijke slachtoffer

In het vorige hoofdstuk wezen we er op dat je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist ook attent moet zijn op de omstandigheden waarin de kinderen of de partner van een zorgvrager zich bevindt. Bijvoorbeeld als de zorgvragende ouder niet in staat lijkt te zijn om zijn kinderen voldoende zorg te bieden, of als de zorgvrager de vermoedelijke pleger is van geweld tegen zijn partner. Ook in dergelijke gevallen moet je de signalen oppakken en stappen zetten die er toe leiden dat de situatie wordt onderzocht en dat slachtoffers worden beschermd. Met name als je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist zelf geen contact hebt met de mogelijke slachtoffers, is het niet altijd mogelijk om alle stappen zelf te zetten. Zorgvuldig handelen betekent in dergelijke gevallen ook weer dat je de signalen overdraagt aan een instantie die de vervolgstappen wel kan zetten, zoals Veilig Thuis.

Specifieke vormen van huiselijk geweld of kindermishandeling

Het stappenplan schetst in algemene zin de stappen die bij signalen van huiselijk geweld of kindermishandeling moeten worden gezet. Bij specifieke vormen van dit geweld moeten de stappen soms nader worden ingekleurd. Neem in geval van recente aanranding of verkrachting contact op met of verwijs naar Centrum Seksueel Geweld (www.centrumseksueelgeweld.nl) en bij signalen van vrouwelijke genitale verminking met Pharos (www.meisjesbesnijdenis.nl). Voor de omgang met signalen van eengerelateerd geweld verwijzen we naar de Handleiding voor de aanpak van eengerelateerd geweld van de Federatie Opvang en Movisie (op www.movisie.nl). Als binnen jouw instelling niet voldoende kennis en ervaring met deze specifieke vormen van geweld aanwezig is, is het verstandig de aanpak ervan zo snel mogelijk over te dragen aan gespecialiseerde beroepskrachten. Veilig Thuis kan je zo nodig met hen in contact brengen.

Volgorde van de stappen

De stappen van de meldcode zijn in een zo logisch mogelijke volgorde gezet. Maar deze volgorde is niet dwingend. Zo is het bijvoorbeeld in een aantal gevallen mogelijk om meteen met de betrokkenen in gesprek te gaan over de signalen, nog voor je met een collega hebt overlegd. Dan voer je eerst een gesprek en betrek je ook de informatie uit dit gesprek in het overleg met je collega en in het adviesgesprek met Veilig Thuis. Het komt ook regelmatig voor dat je een stap twee- of driemaal zet, bijvoorbeeld omdat je de ouders opnieuw wilt spreken over de signalen of omdat je vaker advies wilt van Veilig Thuis. Waar het om gaat is dat je alle stappen in ieder geval hebt doorlopen voordat je tot een besluit komt over het doen van een melding.

Verwijsindex risicjongeren en de relatie tot de meldcode

Veel organisaties die werken met jongeren tot 23 jaar, of met hun ouders, zijn aangesloten op de verwijsindex risicjongeren. De verwijsindex is een landelijk, digitaal samenwerkingsinstrument. Het doel ervan is betrokken professionals zo vroeg en zo snel mogelijk van elkaars betrokkenheid bij een jeugdige of een gezin op de hoogte te brengen. Door vroegtijdig met elkaar en met ouders samen te werken kunnen professionals mogelijk zelf voldoende hulp organiseren waardoor een melding bij Veilig Thuis misschien niet nodig is. Een professional maakt een vermelding in de verwijsindex op basis van wettelijke criteria die voor de eigen organisatie zijn vertaald in een organisatieprofiel. Er is altijd sprake van zorg-/ hulpvraag, maar dit hoeft nog geen vermoeden van huiselijk geweld of kindermishandeling te zijn. Dit betekent dat de verwijsindex wordt gebruikt in stap 0 (indien de organisatie deze heeft opgenomen in de meldcode) dan wel in stap 1 t/m 3.

Dat maakt dat de verwijsindex en de meldcode ondersteunend zijn aan elkaar. Na de afweging én nadat zorg besproken is met de ouders en de jeugdige, geeft de professionals een signaal af in het systeem.

- Een vermelding in de verwijsindex leidt niet altijd tot het starten van de Meldcode: vroegtijdige samenwerking kan zorg stabiliseren en verminderen.
- Bij de start van de Meldcode, is de verwijsindex vaak al gebruikt is: de fase van 'zorg' is gepasseerd, er zijn nu vermoedens van huiselijk geweld of kindermishandeling. Samenwerking is noodzakelijk, dus de verwijsindex is idealiter gebruikt.

Herstelgericht handelen

Voorkom dat (minderjarige) slachtoffers door de manier waarop je hen bejegt of door jouw handelen een toename van stress voelen en mogelijk meer schade ontwikkelen. Als gevolg van huiselijk geweld en kindermishandeling ervaren (minderjarige) slachtoffers vaak ernstige en langdurige stress en kunnen daardoor erg op hun hoede zijn. Door te werken volgens de stappen van de meldcode kan je vroegtijdig werken aan herstel: door hun situatie vroegtijdig te signaleren en zo nodig hulp bieden / in gang kan je bijdragen schade te voorkomen, beperken en herstellen.

Naast ondersteuning op maat voor alle leden van het gezin gaat herstel over het vergroten van de natuurlijke veerkracht (resilience) van kinderen en volwassenen. Veerkracht is het vermogen om bij ernstige tegenslag terug te veren, goed te functioneren en verder te groeien. Als professional kan je een belangrijke bijdrage leveren aan het vergroten van de natuurlijke veerkracht door ervoor te zorgen dat hij zich veilig voelt bij jou, door voorspelbaar en betrouwbaar te zijn, structuur te bieden en duidelijkheid te geven, een fysiek veilige omgeving te bieden en sfeer te creëren waarin hij zich kan ontspannen.

2. Het stappenplan

Stap 1: In kaart brengen van signalen

- **Breng de signalen die een vermoeden van huiselijk geweld of kindermishandeling bevestigen of ontcrachten in kaart en leg deze vast in het verpleegkundig - of zorgdossier.**
- **Beschrijf de stappen die je hebt gezet en de besluiten die worden genomen.**
- **Leg ook vast wie je hebt geraadpleegd en wat je in dit overleg hebt afgesproken.**

Doe de kindcheck bij 'oudersignalen'. Ga na of:

- **de zorgvrager kinderen heeft;**
- **daarvoor adequate tijdelijke opvang is;**
- **de zorgvrager de kinderen structureel voldoende kan beschermen, verzorgen en opvoeden.**

Als je een signaal opvangt dat mogelijk kan wijzen op huiselijk geweld of kindermishandeling start je de meldcode en breng je alle signalen in kaart. Maak bij het signaleren van huiselijk geweld of kindermishandeling gebruik van een signaleringsinstrument als de instelling of praktijk daarover beschikt.¹⁰

¹⁰ Signalerings- en risicotaxatie instrumenten worden momenteel voor een aantal sectoren en beroepsgroepen ontwikkeld. Is er binnen de instelling of sector een signaleringsinstrument beschikbaar, dan biedt een dergelijk instrument ondersteuning bij het in kaart brengen van signalen. Een risicotaxatie instrument ondersteunt de weging van de risico's zoals bedoeld in stap 4.

Als een (minderjarig) slachtoffer zelf hulp vraagt of onthult

Als een (minderjarig) slachtoffer uit zichzelf om hulp vraagt of vertelt thuis geweld of verwaarlozing mee te maken, betekent dit vaak dat hij of zij een acute crisis ervaart en vreest voor de veiligheid of het welzijn van zichzelf of gezinsleden.

Onthulling is onderdeel van meldnorm 1. Dat betekent dat je direct contact opneemt met Veilig Thuis en samen bepaalt wat noodzakelijke vervolgstappen zijn.

Bij een onthulling is het van belang dat je het (minderjarige) slachtoffer een aantal dingen vertelt:

- Dat je je zorgen maakt over hetgeen het slachtoffer je vertelt: geweld hoort niet thuis in een gezinssituatie. Indien de zorgvrager minderjarig is vertel je daarnaast dat hij / zij er recht op heeft om veilig op te groeien.
- Dat de onthulling voor jou reden is om contact op te nemen met Veilig Thuis, omdat zij deskundig zijn als het om mensen met deze ervaringen gaat en je samen met hen wilt overleggen welke vervolgstappen je het best kunt nemen. Vertel dat je ten alle tijden met hem of haar overlegt wat die vervolgstappen zullen zijn en dat zijn / haar mening daarover wordt meegewogen in de beslissing.
- Vertel de zorgvrager ook wat hij / zij van jou kan verwachten: wat je vanuit jouw rol en verantwoordelijkheden wel en niet voor het slachtoffer kunt betekenen. Dat is voor alle slachtoffers van belang, maar geldt in het bijzonder voor minderjarige slachtoffers.

Als een zorgvrager strafbare feiten onthult, dan ga je niet verder in gesprek over signalen of zorgen, maar meld je direct bij Veilig Thuis of de politie. Er start dan een strafrechtelijke procedure naast de meldcode, waarbij het veilig stellen van bewijs belangrijk is. Indien sprake is van een recent seksueel misdrijf, neem dan contact op met het Centrum Seksueel Geweld op 0800-0188.

Kindcheck: zorgen over anderen dan de zorgvrager

Heb je zelf geen contact met de kinderen van de zorgvrager, dan kun je toch signalen vastleggen over de situatie waarin deze kinderen zich mogelijk bevinden, als de toestand van de zorgvrager daar aanleiding toe geeft. Dat is het geval als de zorgvrager alcohol- of drugintoxatie heeft, psychisch ernstig in de war is, een poging TS heeft gedaan, volwassen slachtoffer van huiselijk geweld is of de gevangenis in moet. In deze gevallen doe je de kindcheck: je gaat na of de zorgvrager kinderen heeft, of daarvoor adequate tijdelijke opvang is en of de zorgvrager bij thuiskomst de kinderen structureel voldoende kan beschermen, verzorgen en opvoeden.

Ook in het geval van dergelijke 'oudersignalen' volg je de stappen van de meldcode.

Ook signalen die het vermoeden ontcrachten

Leg ook de signalen vast die het vermoeden van huiselijk geweld ontcrachten of in twijfel trekken. Denk bijvoorbeeld aan het uitvoeren van een goede en uitgebreide anamnese. Met toestemming van de zorgvrager kunnen eventueel ook foto's worden gemaakt.

Verslaglegging

Neem bij de verslaglegging de volgende regels in acht:

- beschrijf de signalen zo feitelijk mogelijk: leg vast wat je hebt gezien, gehoord, geroken of waargenomen;
- worden ook interpretaties, hypothesen en veronderstellingen vastgelegd, vermeld dan uitdrukkelijk dat het gaat om een interpretatie, hypothese of veronderstelling. Maak een vervolgaantekening als deze later wordt bevestigd of ontkracht;
- vermeld de bron als er informatie van derden wordt vastgelegd (ook als die derde een van de ouders is);
- leg medische diagnoses alleen vast als ze zijn gesteld door een bevoegde beroepskracht, zoals een arts, een verpleegkundig specialist of een psychiater.

Zie voor meer informatie over dossiervorming bijlage 2.

Vermoedens van mishandeling door een beroepskracht

Betreffen de signalen huiselijk geweld of kindermishandeling gepleegd door een beroepskracht, meld de signalen dan bij de leidinggevende of de directie, conform de interne richtlijnen. In dat geval is dit stappenplan niet van toepassing.

Stap 2: Collegiaal advies en advies van Veilig Thuis of een deskundige op het gebied van letselduiding.

- **Besprek de signalen met de aandachtsfunctionaris kindermishandeling / huiselijk geweld van je organisatie, een deskundige collega, of een leidinggevende.**
- **Vraag zo nodig advies aan Veilig Thuis.**
- **Raadpleeg daarnaast zo nodig een deskundige op het gebied van letselduiding, zoals een kinderarts of een forensisch geneeskundige.**

Intern overleg

Volg voor het voeren van intern overleg de meldcode of de richtlijn, die daarvoor in je instelling of praktijk geldt. Soms wordt voor het voeren van overleg over de signalen binnen de instelling een speciale aandachtsfunctionaris huiselijk geweld en kindermishandeling aangewezen. In bijlage 4 vind je meer informatie over de taakomschrijving van de aandachtsfunctionaris. In andere gevallen vindt het overleg (ook) plaats met een leidinggevende. Als je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist samenwerkt met een arts of een verloskundige, pleeg je in ieder geval ook overleg over de signalen met de betreffende arts of verloskundige.

Advies Veilig Thuis

Heeft het raadplegen van een collega of een leidinggevende je vermoedens niet (geheel) weggenomen, vraag dan advies aan Veilig Thuis. Veilig Thuis kan onder andere adviseren over de interpretatie van

signalen, over het voeren van gesprekken met betrokkenen en over de hulp die kan worden ingezet. Het vragen van advies gebeurt anoniem, dit wil zeggen dat de naam van de zorgvrager niet wordt genoemd. Zie voor meer informatie over Veilig Thuis bijlage 5.

Advies letseldeskundige

Is er behoefte aan meer informatie over het letsel bij de zorgvrager? Raadpleeg dan een kinderarts, een forensisch geneeskundige of een andere deskundige op het gebied van letselduiding.

Bereikbaarheid Veilig Thuis

Bij een vermoeden van kindermishandeling of huiselijk geweld kun je contact opnemen met Veilig Thuis T 0800-2000 (Gratis en 24/7 bereikbaar).

Verslaglegging

Leg vast met wie je intern hebt overlegd (naam en functie) en wat er is afgesproken en leg ook (als dit gevraagd is) het advies vast van Veilig Thuis en de functie en de naam van medewerker van Veilig Thuis met wie je hebt gesproken.

Als je het zetten van stappen overdraagt aan een ander, leg deze overdracht dan ook vast in het dossier. Beschrijf nauwkeurig aan wie (naam en functie) het zetten van de stappen in handen is gegeven.

Wie advies vraagt

Of je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist zelf Veilig Thuis om advies vraagt, of dat de verantwoordelijkheid daarvoor bij een ander ligt (bijvoorbeeld bij de teamleider of bij de arts of verloskundige), hangt af van je werksituatie.

Werk je in een team, dan bestaan er doorgaans afspraken over de taakverdeling tussen de teamleden in geval van vermoedens van kindermishandeling of huiselijk geweld.

Werk je samen met een arts of verloskundige, dan vraagt de arts of verloskundige doorgaans het advies. Werk je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist in een situatie waarin alleen jij de zorgvrager ziet, zonder dat er ook nog een andere medisch hulpverlener naar hem kijkt, dan ben jij degene die Veilig Thuis om advies vraagt.

Advies vragen als zelfstandige

Werk je als zelfstandige, dan is in de meeste gevallen overleg binnen de instelling of praktijk niet mogelijk. Werk je als zelfstandige samen met een arts of een verloskundige, vraag dan in ieder geval advies aan hem of haar. Vraag daarna zo nodig nog advies aan Veilig Thuis.

Werk je als zelfstandige niet samen met een arts of verloskundige, vraag dan altijd advies aan Veilig Thuis. Daarnaast kun je een casus altijd geanonimiseerd voorleggen aan een vakgenoot.

Verskil van mening over het vragen van advies

Het kan voorkomen dat na overleg in het team, of na overleg met de arts of verloskundige, er verschil van

mening bestaat over de noodzaak van het vragen van advies aan Veilig Thuis. Bijvoorbeeld omdat jij vindt dat er aanleiding is om advies te vragen, terwijl de personen met wie je hebt overlegd van mening zijn dat de signalen geen aanleiding vormen voor het vragen van advies. Als je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist na het overleg meent dat er wel aanleiding is om de signalen serieus te nemen en advies te vragen aan Veilig Thuis, kun je zelfstandig contact zoeken met Veilig Thuis en de casus geanonimiseerd voorleggen voor advies. De uitkomsten van het advies bespreek je opnieuw in het team of met de arts of verloskundige. Je noteert het advies van Veilig Thuis en de uitkomst van de bespreking van het advies in het verpleegkundig of zorgdossier.

NB.: Als je bij een dergelijk verschil van mening over de noodzaak om advies te vragen, zelf advies vraagt aan Veilig Thuis, zeg je dat ook tegen Veilig Thuis. Je zegt dat jij vindt dat het nodig is om advies te vragen aan Veilig Thuis, maar dat de arts, de verloskundige of je teamgenoten daar anders over denken. Je let er daarbij op dat je aan Veilig Thuis alleen informatie doorgeeft die je zelf in het contact met de zorgvrager hebt waargenomen. Je doet geen mededelingen over signalen, die bijvoorbeeld de arts of verloskundige in het overleg hebben genoemd. Die informatie valt onder het beroepsgeheim van de arts of verloskundige. Voor die informatie van de arts of verloskundige moet Veilig Thuis contact opnemen met de betreffende arts of verloskundige. Datzelfde doe je als jij uiteindelijk een melding doet, terwijl de arts, de verloskundige of je teamgenoten daar anders over denken.

Stap 3: Gesprek met de zorgvrager¹¹

- **Bespreek de signalen met de zorgvrager.**
- **Heb je ondersteuning nodig bij het voorbereiden of het voeren van het gesprek met de zorgvrager, raadpleeg dan de aandachtsfunctionaris kindermishandeling / huiselijk geweld van je organisatie, een deskundige collega, een leidinggevende of Veilig Thuis.**

Als het mogelijk is voer je meteen een gesprek met de zorgvrager over de signalen waarover je je zorgen maakt, nog voordat je advies hebt gevraagd aan een collega en/of aan Veilig Thuis. Ook als de zorgvrager minderjarig is, kan je in principe je zorgen het best direct voorleggen. Maar in sommige gevallen, bijvoorbeeld als de signalen moeilijk zijn te interpreteren, of op ernstig geweld wijzen, of als je nog niet goed weet hoe je het gesprek aan wilt pakken, is het verstandig om eerst overleg te voeren, voordat je het gesprek met de zorgvrager aan gaat. Ook is het in sommige gevallen goed om eerst samen de risico's in te schatten voordat een gesprek over (ernstige) signalen wordt aangegaan. Al met al kan de wijze waarop

¹¹ Korthedshalve wordt in de stappen de term 'zorgvrager' gebruikt als het gaat om contacten over de signalen. Betreffen de signalen kindermishandeling, dan zullen de signalen in veel gevallen (ook) met de ouders van de jeugdige zorgvrager worden doorgesproken. Onder contacten met de zorgvrager moet dus in geval van kindermishandeling ook worden verstaan contacten met de ouders van de zorgvrager.

het eerste gesprek wordt gevoerd cruciaal zijn voor de gehele aanpak. Daarom is het intern overleg en het advies als stap 2 beschreven, omdat het ook bedoeld is om het voeren van het gesprek met de zorgvrager in stap 3 voor te bereiden.

Gesprek met de zorgvrager

Voor het voeren van het gesprek gelden in het algemeen de volgende regels:

1. Leg de zorgvrager het doel uit van het gesprek.
2. Beschrijf de feiten die je hebt vastgesteld en de waarnemingen die je hebt gedaan; koppel daaraan geen oordelen (zoals mishandeling of verwaarlozing).
3. Nodig de zorgvrager uit om een reactie hierop te geven.
4. Kom pas na deze reactie zo nodig en zo mogelijk met een interpretatie van hetgeen je hebt gezien, gehoord en waargenomen.

Het gesprek over de signalen is van groot belang in verband met de vertrouwensrelatie die je met de zorgvrager hebt. Daarom moet zo'n gesprek altijd worden gevoerd, tenzij:

- de veiligheid van de zorgvrager, van jezelf of die van een ander door het gesprek in gevaar kan komen; of
- je goede redenen hebt om te veronderstellen dat de zorgvrager door dit gesprek het contact met je breekt, waardoor je de zorgvrager uit het oog verliest.

Extra aandachtspunten in geval van vermoedens van kindermishandeling

1. Gesprek met kinderen

Ook als een zorgvrager nog jong is, is het van belang dat je het gesprek met hem aangaat, tenzij dat vanwege zijn jeugdige leeftijd echt niet mogelijk is, of te belastend voor hem is. Je beoordeelt zelf of een gesprek zinvol en mogelijk is. Voer daarover zo nodig vooraf overleg met de aandachtsfunctionaris, met de arts of de verloskundige met wie je samenwerkt, of met Veilig Thuis.

Het kan van belang zijn om een kind even alleen te spreken, zonder dat zijn ouders daarbij aanwezig zijn, zodat het kind zich vrij kan uiten. Als uitgangspunt geldt dat de ouders hierover vooraf behoren te worden geïnformeerd. Maar vanwege de veiligheid van het kind, van jezelf, of die van anderen, kun je besluiten om toch een eerste gesprek met het kind te voeren zonder dat de ouders hierover van te voren worden geïnformeerd. Voer hierover vooraf altijd overleg met de aandachtsfunctionaris, met de arts of verloskundige met wie je samenwerkt, of met Veilig Thuis.

In een gesprek met het kind komt het volgende aan de orde:

- je legt het doel van het gesprek uit;
- je geeft informatie over de bestaande zorgen;
- je vraagt de visie van het kind op de zorgen;
- je geeft informatie over het recht van kinderen om veilig op te groeien, om bij belangrijke beslissingen betrokken te worden en om bezwaar aan te geven;
- je geeft informatie over mogelijke vervolgstappen en consequenties;
- je vraagt welke oplossingen hij of zij zelf ziet;
- je geeft informatie over hoe zijn mening meegewogen wordt;
- je geeft informatie over van wie en wanneer hij terugkoppeling kan verwachten

Het kan zijn dat één gesprek niet voldoende is, of dat jij niet alle informatie kunt geven. Zorg dan voor een vervolggesprek of draag er zorg voor dat iemand anders de informatie aan het kind geeft en van het kind krijgt. Dat geldt ook als je zelf niet in staat of de positie bent om een gesprek met een kind te hebben: zorg ervoor dat iemand anders het kind spreekt.

Aanvullende tips voor een gesprek met kinderen vind je in bijlage 7.

2. *Gesprek met de ouder(s)*

Normaal gesproken voer je, als het om een minderjarige zorgvrager gaat, ook een gesprek over de signalen met de ouder(s). Dit is niet alleen van belang als de ouders mogelijk betrokken zijn bij het huiselijk geweld of de mishandeling, maar ook als dit niet aan de orde is. Want de ouders behoren, zeker als zij het gezag uitoefenen, als regel te worden geïnformeerd over wat er bij hun kind speelt. Bovendien kunnen informatie geven over de aanleiding van je zorgen en meedenken over mogelijke oplossingsrichtingen.

Een gesprek met (een van) de ouders kan om eerder genoemde redenen achterwege blijven in verband met de veiligheid van het kind, van jezelf, of die van anderen. In dat geval bespreek je samen met Veilig Thuis wie dat gesprek met de ouders wel kan voeren en op welke manier.

Verslaglegging

Leg vast met wie je hebt gesproken, beschrijf de reactie van de zorgvrager en/of het kind en/of de ouders op de signalen je met hen bespreekt, de door hem / haar voorgestelde oplossingen en leg ook de afspraken die je maakt vast in het verpleegkundig - of zorgdossier en wie wanneer terugkoppeling geeft.

Indien de zorgvrager minderjarig is, leg ook vast welke informatie je gegeven hebt, welke nog ontbreekt en hoe je daarvoor zorgdraagt.

Stap 4: Weging van de informatie die is verzameld en bij twijfel altijd (opnieuw) raadplegen van Veilig Thuis

- **Weeg op basis van de signalen, van het ingewonnen advies en van het gesprek met de (minderjarige) zorgvrager (en zijn ouders) het risico op huiselijk geweld of kindermishandeling.**
- **Weeg eveneens de aard en de ernst van het huiselijk geweld of de kindermishandeling.**
- **Heb je op basis van de verzamelde informatie een vermoeden van (dreiging van) huiselijk geweld of kindermishandeling?**
Nee: sluit de meldcode af en leg dat vast is het dossier
Ja: beantwoord de volgende vraag:
- **Schat ik in dat er sprake is van een vermoeden van acute of structurele onveiligheid?**
Nee: ga verder naar stap 5
Ja: Meld bij Veilig Thuis.
- **Raadpleeg in alle gevallen waarin je twijfelt over je vervolgstap (opnieuw) Veilig Thuis.**

Bij stap 4 komt het er op aan dat je alle informatie en alle adviezen die je gekregen hebt bij elkaar brengt en deze informatie vervolgens weegt. Dit 'wegen' wil zeggen dat je een inschatting maakt van:

- het risico op huiselijk geweld of kindermishandeling.
- de aard en de ernst van de mishandeling of het huiselijk geweld;
- de kans dat er schade ontstaat door de mishandeling of het geweld bij de zorgvrager of bij een ander.

Beschikt de instelling of praktijk waar je werkt over een risicotaxatie-instrument, gebruik dit dan bij deze stap.¹²

Vraag bij je taxatie zo nodig advies van de aandachtsfunctionaris huiselijk geweld / kindermishandeling, of van Veilig Thuis. Werk je samen met een arts of verloskundige bespreek je taxatie dan in ieder geval ook met hem of haar.

Vermoeden blijkt ongegrond

Als je vermoeden van (dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling op basis van de verzamelde informatie is weggenomen, je hebt bijvoorbeeld een andere oorzaak voor de signalen geconstateerd, sluit je de meldcode af, informeert de zorgvrager(s) hierover en legt dat vast in het verpleegkundig- of zorgdossier. Blijft je vermoeden bestaan, dan volg je de stappen van de meldcode verder.

¹² Zie voetnoot 8

Vermoeden van acute en/of structurele onveiligheid

Als je vermoedt dat sprake is van acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid meld je dat bij Veilig Thuis. De definities hiervan vind je in hoofdstuk I. Vervolgens beslis je samen met Veilig Thuis welke vervolgstap voor jou mogelijk zijn. Voorbeelden van acute en structurele onveiligheid en van onthulling vind je in bijlage 6

NB 1: Ook als je vaststelt dat er al hulp in het gezin aanwezig is, kom je tot een eigen afweging van de ernst van de signalen en van de risico's en zet je op basis van deze afweging zo nodig vervolgstappen.

NB 2: In alle gevallen waarin je twijfelt, bijvoorbeeld over de aard en omvang van het geweld of over de te zetten vervolgstappen, ben je verplicht om (opnieuw) Veilig Thuis te raadplegen.

Verslaglegging

Leg je weg vast in het verpleegkundig of zorgdossier. Leg ook vast hoe de mening van het kind is meegewogen. Als je op basis van de stappen tot de conclusie komt dat het vermoeden van kindermishandeling of huiselijk geweld ongegrond is, sluit de meldcode af, teken dit dan ook aan in het verpleegkundig - of zorgdossier en leg vast op basis van welke gesprekken en adviezen je tot dit oordeel bent gekomen.

NB: Bespreek deze conclusie ook met de zorgvrager en noteer in het dossier dat je dit met de zorgvrager hebt besproken.

Stap 5: Beslissen:

1. **Is melden noodzakelijk?**
2. **Is hulp bieden of organiseren (ook) mogelijk?**

Melden is noodzakelijk

Er is sprake van een vermoeden van acute of structurele onveiligheid.

- meld je vermoeden bij Veilig Thuis;
 - beschrijf zoveel mogelijk feiten en gebeurtenissen die je hebt vastgesteld;
 - geef duidelijk aan als de informatie bij je melding (ook) van anderen afkomstig is;
- en
- overleg met Veilig Thuis wat je na de melding, binnen de grenzen van je gebruikelijke werkzaamheden, zelf kan doen om de zorgvrager en/of zijn gezinsleden tegen het risico op kindermishandeling of huiselijk geweld te beschermen.

Hulp bieden of organiseren is (ook) mogelijk

Beslis zelf of in samenspraak met Veilig Thuis of passende en toereikende hulp bieden of organiseren (ook) tot je mogelijkheden behoort.

Bespreek je melding vooraf met de zorgvrager (en/of met de ouder)

1. Leg uit waarom je van plan bent een melding te gaan doen en wat het doel daarvan is.
2. Vraag de zorgvrager uitdrukkelijk om een reactie op de voorgenomen melding.
3. Bij bezwaren van de zorgvrager, bekijk of, en zo ja op welke wijze, je tegemoet kunt komen aan deze bezwaren.
4. Is dat niet mogelijk, weeg de bezwaren dan af tegen de noodzaak om de zorgvrager of zijn gezinslid te beschermen tegen het geweld of de kindermishandeling. Betrek in je afweging de aard en de ernst van het geweld en de noodzaak om de zorgvrager of zijn gezinslid door het doen van een melding daartegen te beschermen.
5. Doe een melding indien naar jouw oordeel de bescherming van de zorgvrager of zijn gezinslid de doorslag moet geven en informeer de zorgvrager over je melding.

Melding en beroepsgeheim

Als je een melding doet bij Veilig Thuis zonder toestemming van de zorgvrager en/of zijn ouders, verbreek je je beroepsgeheim. De stappen van de meldcode en de aanwijzingen voor het voeren van een gesprek over je voornemen om een melding te doen, zorgen er voor dat je op een zorgvuldige manier tot dit besluit komt. Voor meer informatie over het medisch beroepsgeheim, zie bijlage 1. Daarin vind je ook in welke gevallen je met de jeugdige zorgvrager zelf en wanneer je (ook) met de ouders over de melding moet overleggen.

Beslissen: Is passende en toereikende hulpverlening bieden of organiseren (ook) mogelijk?

Na de beslissing of het noodzakelijk is een melding te doen bij Veilig Thuis beslis je of het (ook) mogelijk is hulp te bieden of organiseren. Als je een melding hebt gedaan, beslis je dat samen met Veilig Thuis, anders doe je dat zelfstandig. Vanzelfsprekend kan je dat altijd in overleg met Veilig Thuis doen, ook als je geen melding doet.

Hulpverlening is passend en toereikend wanneer is voldaan aan de volgende eisen/ voorwaarden:

- Er is voldoende zicht op (on)veiligheid in het heden;
- Er is voldoende zicht op onveilige gebeurtenissen in het verleden (waaronder eerdere meldingen);
- Alle betrokken beroepskrachten hebben de focus op het stoppen van geweld en een (duurzaam) herstel van de veiligheid;
- Hulp is gericht op het versterken van de veerkracht en het herstel van de schade die is veroorzaakt door (de dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling bij de betrokkene(n);
- Er is sprake van een gezamenlijke analyse en plan met doelen en evaluatiemomenten van de beroepskrachten. Dit plan is op maat gemaakt met alle betrokkenen binnen het gezin of huishouden;
- Indien meerdere beroepskrachten betrokken zijn, zijn er afspraken over samenwerking en casusregie op de veiligheid (en multidisciplinaire) hulpverlening

Als aan een of meer van de vereisten niet is voldaan, doe je alsnog een melding bij Veilig Thuis.

Verslaglegging

Leg je melding zorgvuldig vast in het verpleegkundig - of zorgdossier. Beschrijf ook:

- welke informatie je bij je melding hebt verstrekt en welke afspraken je met Veilig Thuis hebt gemaakt
- of je al dan niet over de melding met de zorgvrager (en/of de ouders) hebt gesproken en welke reactie de zorgvrager op je voornemen om te melden gaf.
- Heb je geen contact met zorgvrager (en/of zijn ouders) gehad over de melding, teken dan ook aan waarom dit zo is besloten.
- Leg ook de naam en de functie vast van de medewerker van Veilig Thuis bij wie je de melding hebt gedaan.
- Word je later door Veilig Thuis over (de uitkomsten van het onderzoek naar) het huiselijk geweld of de kindermishandeling geïnformeerd, leg dan ook deze informatie vast. Doe dit ook als kindermishandeling of huiselijk geweld niet is gebleken.

Leg ook vast in het verpleegkundig- of zorgdossier welke hulp je geboden of georganiseerd hebt en op welke manier is voldaan aan de vereisten voor passende en toereikende hulp.

Melden bij Veilig Thuis

Veilig Thuis kan enkel actie ondernemen als je bekend maakt over welk huishouden het gaat. Daartoe moet je de naam van het kind en van het gezin of de meerderjarige zorgvrager noemen. Je geeft bij je melding ook je eigen naam en functie. Het gezin of de meerderjarige zorgvrager krijgt van Veilig Thuis te horen van welke instelling of beroepskracht de melding afkomstig is. Maar op deze regel gelden een paar uitzonderingen. Vanwege de veiligheid van het kind of van de meerderjarige zorgvrager en eventueel de leden van zijn huiselijke kring of van jou kan je melding anoniem blijven voor het gezin. Zie voor meer over Veilig Thuis bijlage 5.

Noodsituaties

In noodsituaties waarin een slachtoffer onmiddellijk beschermd worden tegen een acuut gevaar, kan je de alarmcentrale bellen op 112 en de politie vragen om hulp te bieden. In noodsituaties kun je, als het om minderjarigen gaat, ook contact zoeken met de Raad voor de Kinderbescherming.

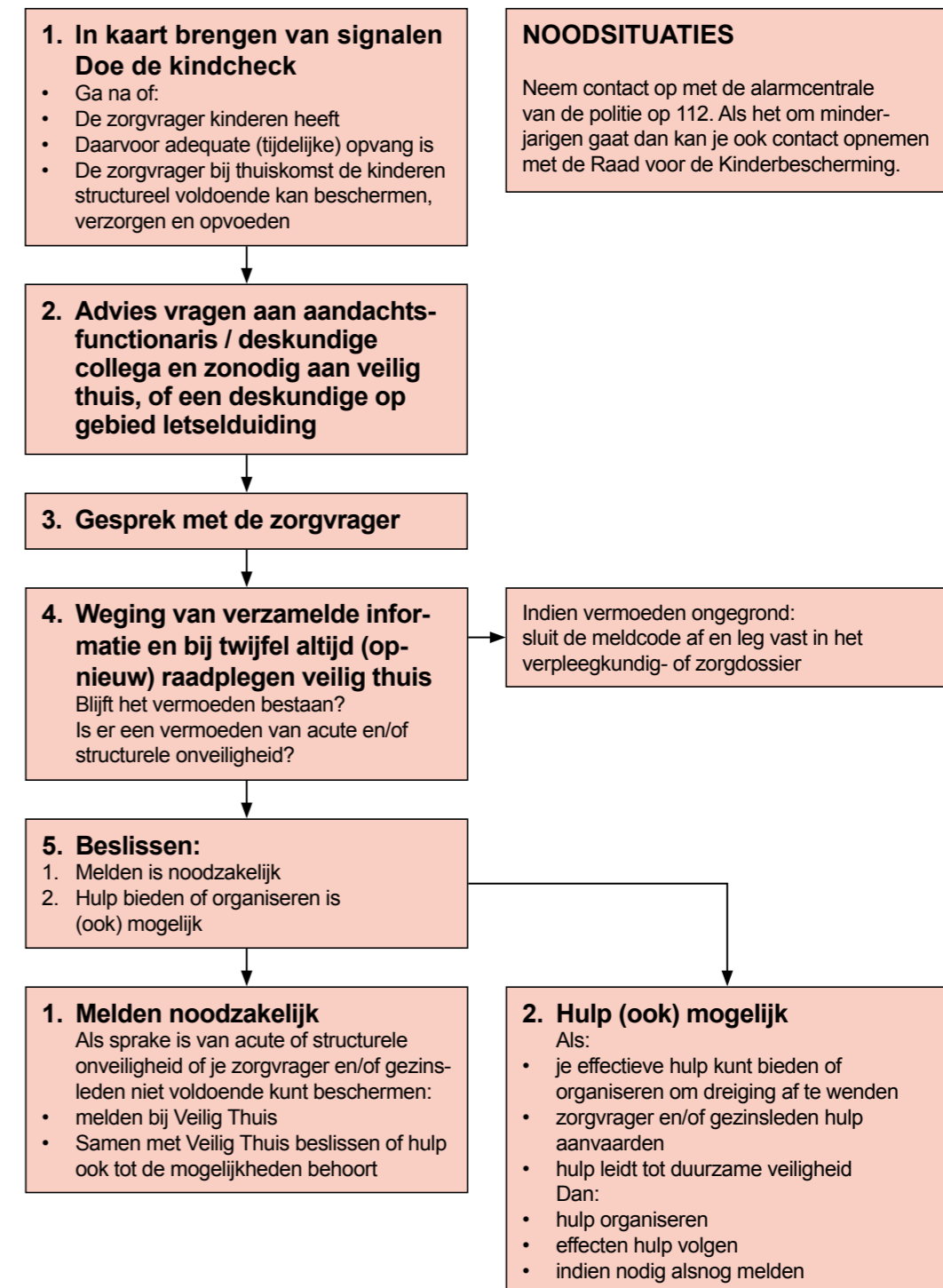
NB: Veilig Thuis heeft een landelijk telefoonnummer (T 0800 - 2000 (gratis en 24/7 bereikbaar). Dat geldt niet voor de Raad voor de Kinderbescherming. Zorg er daarom voor dat het nummer van de Raad voor de Kinderbescherming uit je eigen regio op een centrale plek genoteerd staat.

Attent blijven en zo nodig een nieuwe melding doen

Wees je ervan bewust dat de meldcode niet stopt bij een melding of overdracht naar hulpverlening: zo lang je zelf contact hebt met de zorgvrager steun je hem of haar. Blijf ook na je melding attent op signalen van huiselijk geweld of kindermishandeling en doe zo nodig een nieuwe melding als de situatie verslechtert. Blijf ook attent op signalen als Veilig Thuis heeft besloten om geen actie te ondernemen naar aanleiding van je melding en doe een nieuwe melding als de signalen duidelijker worden of als de situatie verslechtert.

SCHEMA 1

Stappenplan V&VN Meldcode Huiselijk geweld en Kindermishandeling, versie 2018

Belangrijk

Openheid naar zorgvrager

Uitgangspunt is openheid naar de zorgvrager (en/of zijn ouders). Daarom vertel je de zorgvrager (en/of zijn ouders) dat je een melding gaat doen bij Veilig Thuis.

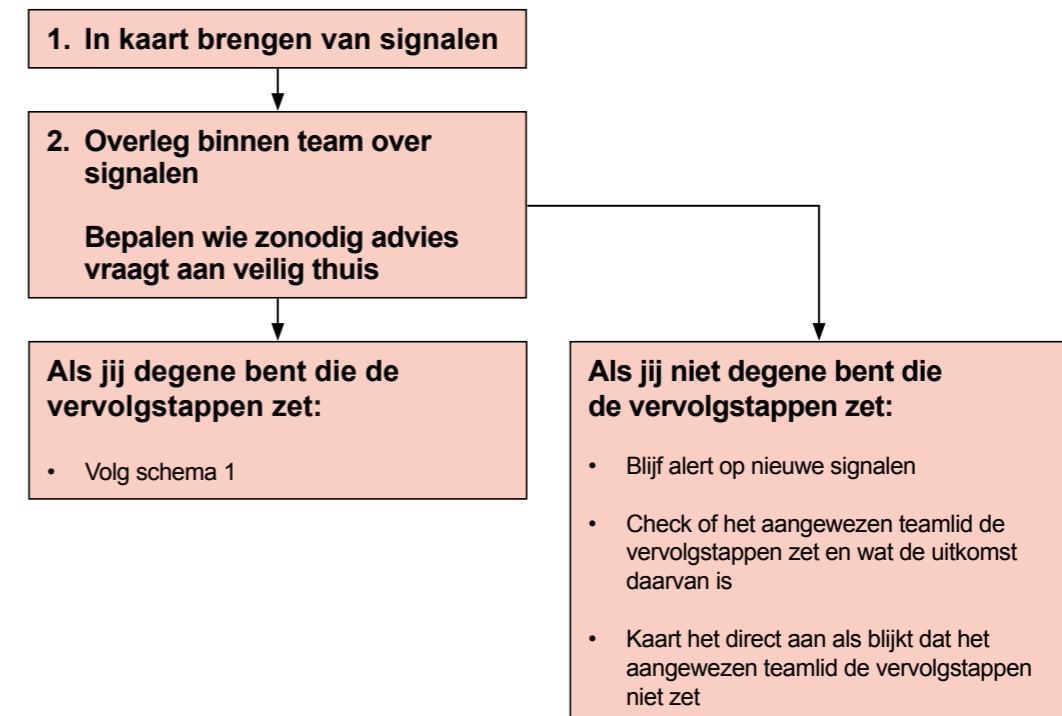
Je kunt alleen afzien van deze openheid indien de veiligheid van de zorgvrager, van jezelf of van een ander in het geding is óf als je goede redenen hebt om te veronderstellen dat de zorgvrager daardoor het contact met je zal verbreken.

Goede dossiervorming

Noteer alle stappen die je zet in het verpleegkundig of zorgdossier, zoals de namen van de collega's die je geraadpleegd hebt, hun adviezen, overleg met Veilig Thuis en hun adviezen, je afweging, de melding of waarom je daarvan hebt afgezien.

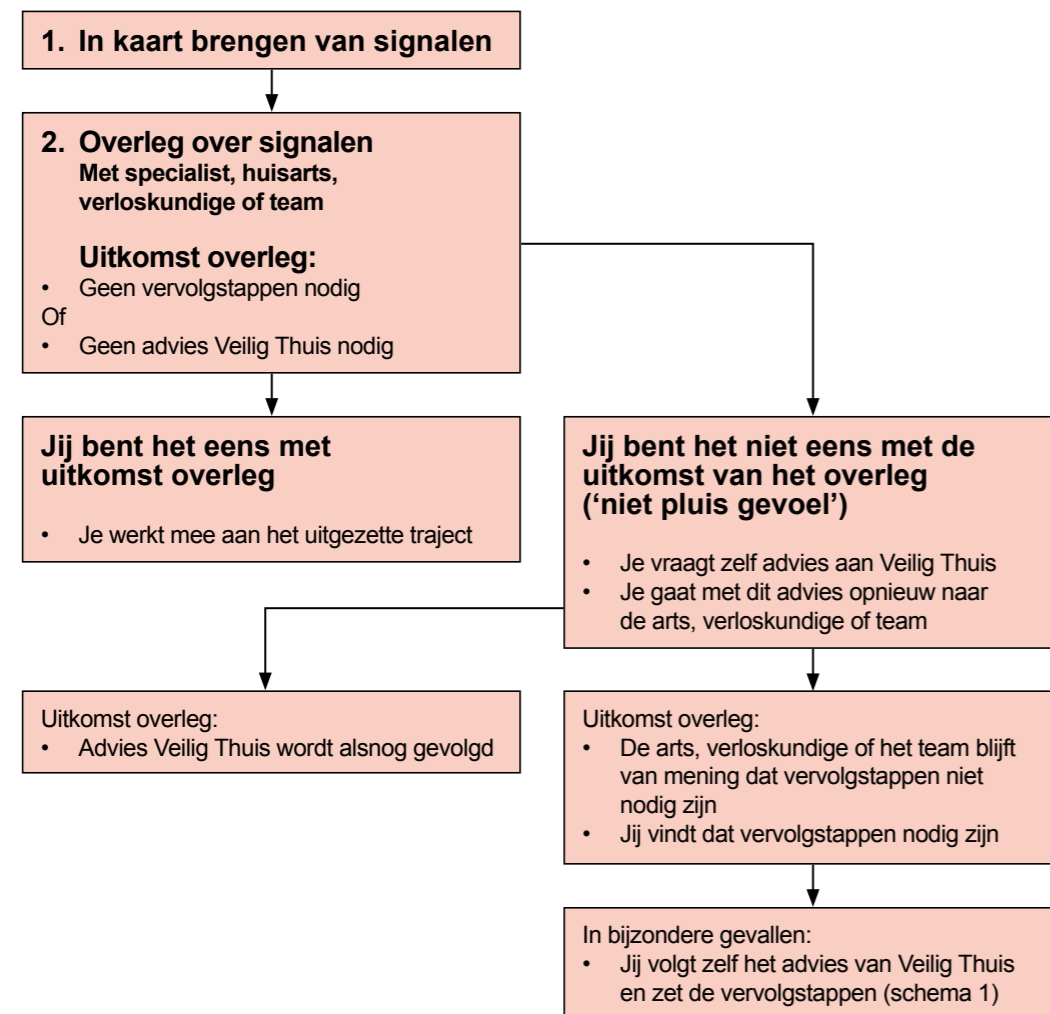
SCHEMA 2

Als een ander teamlid verantwoordelijk is voor de vervolgstappen

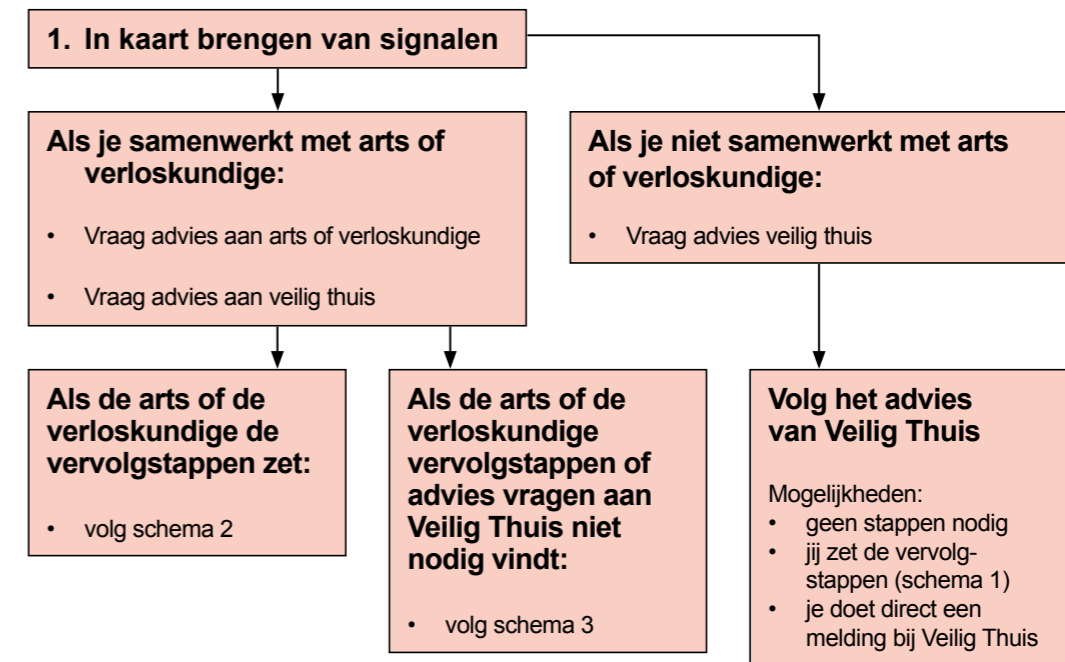
SCHEMA 3

Als de specialist, huisarts, verloskundige of team vervolgstappen of advies van Veilig Thuis niet nodig vindt

SCHEMA 4

Als je als zelfstandige werkt

IV. Informatie verstrekken op verzoek van Veilig Thuis

Opmerking: Veilig Thuis kom medio 2018 met een vernieuwde werkwijze. Deze zal hier dan worden toegevoegd.

1. Informatie verstrekken in het kader van onderzoek

Bij een melding besluit Veilig Thuis doorgaans om het vermoeden van kindermishandeling verder te onderzoeken. In het kader van dit onderzoek vraagt Veilig Thuis beroepskrachten die bij het gezin betrokken zijn om informatie over het kind en het gezin.

Veilig Thuis gaat uit van openheid naar de ouders of verzorgers en gaat daarom als regel eerst met de ouders in gesprek. Veilig Thuis vertelt in dat gesprek wie de meldende beroepskracht of instelling is en bij welke beroepskrachten of instellingen het om informatie gaat vragen. Alleen in zeer uitzonderlijke gevallen mag Veilig Thuis van deze procedure – eerst naar de ouders en openheid geven over het onderzoek – afwijken. Dat mag alleen als de veiligheid van het kind of die van anderen in het geding is.

Meldrecht is ook het recht om desgevraagd informatie te geven

In het onderzoek kan Veilig Thuis ook aan een verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist vragen om informatie over het kind of het gezin. Artikel 5.2.6 Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 geeft beroepskrachten niet alleen het recht om een melding te doen van een vermoeden van kindermishandeling, maar ook het recht om Veilig Thuis desgevraagd informatie te geven. Het gaat dan om alle informatie die nodig is voor het onderzoek of voor het stoppen van de mishandeling. Zoals hierboven al opgemerkt, doorgaans weten ouders al wie Veilig Thuis gaat benaderen..

Regels voor het verstrekken van informatie aan Veilig Thuis

- Als je vanuit Veilig Thuis benaderd wordt met een verzoek om informatie, ga je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist eerst na of de informatievrager inderdaad van Veilig Thuis is, bijvoorbeeld door zelf Veilig Thuis terug te bellen.
- Bovendien beoordeel je of jij binnen de instelling of praktijk degene bent die vragen van Veilig Thuis dient te beantwoorden, of dat dit beter kan gebeuren door een ander. Bijvoorbeeld omdat een ander teamlid, of de arts of de verloskundige met wie je samenwerkt, veel meer over het gezin of het kind weet.
- Vraag aan het begin van het gesprek of de ouders weten dat Veilig Thuis je benadert om informatie. Als dit het geval is kun je alle informatie verstrekken die Veilig Thuis nodig heeft voor het onderzoek of voor het stoppen van de mishandeling.
- Als in het gesprek met Veilig Thuis duidelijk wordt dat er inderdaad vanwege de veiligheid van het kind of die van anderen nog geen contact is gelegd met de ouders, kun je Veilig Thuis, ook zonder dat de ouders hiervan op de hoogte zijn, de noodzakelijke informatie verstrekken.

- Overleg in dergelijke uitzonderlijke gevallen wel eerst met een leidinggevende of een deskundige collega, om zo tot een zorgvuldig besluit te komen over het verstrekken van informatie zonder dat de ouders hiervan op de hoogte zijn.
- Als Veilig Thuis buiten de ouders om handelt, spreek dan met Veilig Thuis af dat men het je even laat weten als er contact met de ouders is geweest over Veilig Thuis-onderzoek. Anders is voor jou in je volgende contacten met de ouders onduidelijk wat ouders wel en niet weten.
- Als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist vraag je Veilig Thuis wat het precies wil weten en geef je op objectieve wijze relevante en feitelijke informatie. Beschrijf je eigen waarnemingen, dit wil zeggen dat je beschrijft wat je hebt gezien, gehoord, geroken en hebt vastgesteld. Geef je ook informatie van anderen, vermeld daarbij dan de bron. Geef zo min mogelijk oordelen of conclusies en als je dat al doet blijf dan binnen je eigen deskundigheidsterrein.
- Vraag, als je mondeling informatie verstrekt, of je de weergave van de informatie die jij hebt verstrekt eerst mag lezen, voordat de tekst in het onderzoeksverslag wordt opgenomen.
- Verstrek je informatie via e-mail, zorg er dan voor dat de inhoudelijke informatie en de naam van het kind of het gezin in twee afzonderlijke mails worden verzonden. Verstuur de mail ook alleen naar het persoonlijke emailadres van degene met wie je contact hebt gehad.
- Leg in het verpleegkundig of zorgdossier vast welke informatie je aan Veilig Thuis verstrekt hebt en of Veilig Thuis of jij daarover vooraf contact hebt gehad met de ouders. Is er geen contact met de ouders geweest, vermeld dan ook de reden waarom dit contact er niet is geweest. Teken ook de naam en de functie aan van de medewerker van Veilig Thuis met wie je hebt gesproken.

Meldrecht Raad voor de Kinderbescherming

Je hebt als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist ook een wettelijk meldrecht als de Raad voor de Kinderbescherming je benadert met een verzoek om informatie over een kind of een gezin. Dat gebeurt in het kader van een onderzoek naar de noodzaak van een kindbeschermingsmaatregel, zoals een ondertoezichtstelling. Dit meldrecht staat in artikel 1:240 Burgerlijk Wetboek. Voor verzoeken van de Raad om informatie gelden de regels zoals hierboven beschreven.

2. Informatie verstrekken in het kader van onderzoek naar huiselijk geweld

De Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 geeft Veilig Thuis ook de bevoegdheid om meldingen van vermoedens van huiselijk geweld in ontvangst te nemen en de betrokkenen toe te leiden naar de noodzakelijke hulp. De wet bevat eveneens een meldrecht voor huiselijk geweld. Dit wil zeggen dat beroepskrachten het recht hebben vermoedens van huiselijk geweld bij het Veilig Thuis te melden. Nog meer dan bij het meldrecht voor kindermishandeling, wordt bij het meldrecht voor huiselijk geweld tegen volwassenen ingestoken op de instemming van de betrokkenen voor het doen van een melding. Het betreft hier immers meerderjarigen over wie een melding wordt gedaan. Als het verkrijgen van toestemming echt niet mogelijk is, kan een beroepskracht uiteindelijk een vermoeden van huiselijk geweld ook zonder toestemming doen op basis van het meldrecht.

Meldrecht is ook het recht om desgevraagd informatie te geven

In het kader van onderzoek kan Veilig Thuis ook aan een verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist vragen om informatie over de zorgvrager en zijn huiselijke kring. Artikel 5.2.6 van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 geeft beroepskrachten niet alleen het recht om een melding te doen van een vermoeden van huiselijk geweld, maar ook het recht om Veilig Thuis desgevraagd informatie te geven. Het gaat dan om alle informatie die nodig is voor het onderzoek of voor het stoppen van de mishandeling. Volg voor de feitelijke informatieverstrekking verder de instructies die worden gegeven bij de verstrekking van informatie aan Veilig Thuis.

BIJLAGE 1

Het beroepsgeheim, het meldrecht en de zorgplicht

1. Het beroepsgeheim

Als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist ben je gebonden aan het medisch beroepsgeheim: informatie van en over de zorgvrager houd je geheim en vertel je - zonder uitdrukkelijke toestemming van de zorgvrager - niet aan anderen. Dit is het uitgangspunt voor je omgang met informatie van en over de zorgvrager. Het beroepsgeheim is vastgelegd in de Wet BIG en in de WGBO. In de Beroepscode van verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten is deze wettelijke plicht nader uitgewerkt.

Reden voor het beroepsgeheim is op de eerste plaats de toegankelijkheid van de zorg. Als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist heb je een vertrouwensrelatie met de zorgvrager. Hij moet erop kunnen vertrouwen dat informatie die hij jou in het kader van de hulpverlening geeft geheim blijft en niet 'op straat' terecht komt. Anders ontstaat het risico dat de zorgvrager de zorgverlening gaat mijden. Dat kan slecht voor zijn eigen gezondheid zijn en, afhankelijk van zijn aandoening, ook slecht voor anderen (bijvoorbeeld een infectieziekte).

Daarom geldt dat je geen informatie van en over de zorgvrager mag verstrekken aan anderen, zonder dat hij daarvoor uitdrukkelijk zijn toestemming heeft gegeven. Op deze regel gelden vier uitzonderingen.

Uitzonderingen op het beroepsgeheim

1. Andere medisch hulpverleners die rechtstreeks bij de medische behandeling zijn betrokken, delen in het beroepsgeheim voor zover het verstrekken van informatie noodzakelijk is voor de behandeling. Toestemming daarvoor van de zorgvrager wordt verondersteld zonder dat dit hem uitdrukkelijk hoeft te worden gevraagd. Op basis van deze uitzondering kun je dus overleggen over je signalen met de huisarts of de verloskundige.
2. Het beroepsgeheim kan worden verbroken als een wet je de plicht op legt om informatie over een zorgvrager te verstrekken. Voorbeelden van dergelijke wettelijke plichten zijn onder andere te vinden in de Wet Publieke Gezondheid en in de Wet op de Lijkbezorging.
3. De wettelijk vertegenwoordigers (ouders of voogd) van kinderen en jongeren tot 16 jaar delen in het beroepsgeheim. Dit wil zeggen dat zij ook zonder toestemming van het kind of de jongere mogen worden geïnformeerd over de zorg die aan hun kind wordt verleend. Een uitzondering geldt voor situaties waarin het verstrekken van informatie aan de ouders in strijd is met het belang van het kind.
4. Vanwege een conflict van plichten kun je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist besluiten om je beroepsgeheim te verbreken. Een conflict van plichten wil zeggen dat de plicht om te zwijgen botst met de plicht om juist door te spreken hulp te bieden aan een zorgvrager die in een ernstige situatie verkeert (zie voor een toelichting op dit begrip paragraaf 2 van dit hoofdstuk).

Aan wie toestemming moet worden gevraagd

Voor het vragen van toestemming voor het verstrekken van informatie aan een ander geeft de WGBO (artikel 7: 457 en 7:465 Burgerlijk Wetboek) de volgende leeftijdsgrenzen.

- is de zorgvrager jonger dan twaalf jaar, dan dient toestemming te worden gevraagd aan zijn wettelijk vertegenwoordiger;
- is de zorgvrager twaalf jaar of ouder, dan moet aan hem zelf toestemming worden gevraagd;
- is de zorgvrager twaalf jaar of ouder maar wilsonbekwaam, dan moet aan zijn (wettelijk) vertegenwoordiger toestemming worden gevraagd.

Toelichting

Wettelijk vertegenwoordiger is de persoon die het gezag over een minderjarige uitoefent. In de meeste gevallen oefenen beide ouders het gezag uit, ook na een (echt)scheiding van de ouders. In sommige gevallen oefent één ouder het gezag uit, bijvoorbeeld als er alleen een moeder is, of na het overlijden van de andere ouder. Ook na een echtscheiding komt het, bij wijze van uitzondering, soms voor dat de rechter het gezag aan één van de ouders toewijst. Zijn de ouders overleden, of heeft de rechter het gezag bij hen beiden weggehaald, dan oefent een voogd het gezag uit en is hij de wettelijk vertegenwoordiger.

Vanaf 12 jaar¹³ beslist een zorgvrager volgens de WGBO zelf of hij toestemming geeft voor het verstrekken van informatie over hem. Maar doorgaans moet je bij vermoedens van kindermishandeling ook de ouders van een jongere om toestemming vragen, omdat er ook informatie over de gezinssituatie en over de ouders van de jongere wordt verstrekt. Vermoed je bijvoorbeeld verwaarlozing van een dertienjarig meisje door haar moeder, dan gaat de informatieverstrekking over hen beiden en vraag je aan hen beiden toestemming om over hen met anderen te spreken.

Wilsonbekwaam wil zeggen dat een zorgvrager, bijvoorbeeld door een achterstand in zijn ontwikkeling, door een psychische stoornis of door een verstandelijke beperking, niet in staat is zijn rechten uit te oefenen of de gevolgen daarvan te overzien. In dat geval oefent de wettelijk vertegenwoordiger de rechten van de zorgvrager namens hem uit. In geval van een minderjarige zijn dit de ouders of de voogd. In geval van een meerderjarige is dit de door de rechter benoemde mentor of de curator. Is er geen wettelijk vertegenwoordiger benoemd voor de meerderjarige wilsonbekwame, dan kan als vertegenwoordiger van de zorgvrager optreden, de ouder, het meerderjarige kind of de meerderjarige broer of de zus van de zorgvrager.

¹³ De meeste rechten in de WGBO komen, als een patiënt tussen 12 en 16 jaar oud is toe, aan wettelijk vertegenwoordiger en de jeugdige patiënt beiden, zoals het inzage-recht, het correctierecht, enzovoort. Ook voor het geven van toestemming voor een behandeling geldt tussen 12 en 16 jaar dat ouder en kind dat beiden moeten doen. Maar voor het geven van toestemming over het verstrekken van informatie geeft de WGBO een patiënt vanaf 12 jaar zelfstandig het recht om hierover te beslissen, zie artikel 7:457 lid 1 in verband met 7:465 lid 1 BW.

Uitwisseling van informatie tussen medisch behandelaars. De WGBO gaat er vanuit dat de zorgvrager instemt de informatie-uitwisseling tussen verschillende medisch behandelaars die rechtstreeks bij de behandeling zijn betrokken. Voor deze informatie-uitwisseling hoeft geen toestemming te worden gevraagd. Te denken valt aan het overleg tussen verschillende behandelende artsen, het overleg tussen de fysiotherapeut en de arts, tussen de verpleegkundige, de verzorgende, de verpleegkundig specialist en de behandelend arts, enzovoort. Door deze mogelijkheid om informatie over een zorgvrager uit te wisselen, kan een verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist ook overleg plegen met een collega-verpleegkundige, een collega-verzorgende, een arts, of een verloskundige over signalen van kindermishandeling of huiselijk geweld. Daarbij kan de naam van de zorgvrager of het gezin worden genoemd.

2. Het conflict van plichten

Bij een conflict van plichten sta je voor de vraag of je je beroepsgeheim moet doorbreken, omdat je een conflict ervaart tussen je plicht tot geheimhouding en je plicht om ernstige schade voor de zorgvrager of een ander te voorkomen.

Je kunt niet zomaar concluderen dat je een conflict van plichten hebt. Om te bepalen of er echt sprake is van een conflict van plichten, moet je nagaan of aan de volgende criteria is voldaan:

- je moet alles geprobeerd hebben om toestemming van de zorgvrager te krijgen voor het verstrekken van zijn gegevens aan een ander;
- je zwijgplicht brengt je in gewetensnood door de ernst van de situatie waarin de zorgvrager of een ander verkeert;
- er is geen andere manier dan doorbreking van het beroepsgeheim om ernstige schade voor de zorgvrager of een ander te voorkomen;
- doorbreken van je beroepsgeheim zal er redelijkerwijs toe leiden dat de ernstige schade wordt voorkomen of wordt beperkt.¹⁴

Als deze criteria gelden voor de situatie waarin je je bevindt, heb je te maken met een conflict van plichten. In dit conflict van plichten kun je tot de conclusie komen dat je plicht om ernstige schade voor de zorgvrager of een ander te voorkomen zwaarder weegt dan je plicht om je te houden aan je beroepsgeheim. Als je tot het oordeel komt dat je je beroepsgeheim moet doorbreken, moet je het geheim zo min mogelijk schenden door alleen de relevante gegevens te verstrekken.

¹⁴ Leenen, H.J.J. (1994) Handboek Gezondheidsrecht. Deel 1 Rechten van mensen in de gezondheidszorg. Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink, p. 205. KNMG (2003) Richtlijnen inzake het omgaan met medische gegevens. Via: knmg.artsennet.nl → Dossiers alfabetisch → R: richtlijnen, p. 13.

Hieronder volgen vijf vragen aan de hand waarvan je in een geval van een conflict van plichten tot een zorgvuldig besluit kunt komen over het al dan niet verstrekken van informatie als je daarvoor geen toestemming kon vragen of kon krijgen van de zorgvrager.

- a. Is het echt niet mogelijk om toestemming te vragen of te krijgen?
- b. Welke ernstige schade kan er voor de zorgvrager of een ander ontstaan als ik besluit om geen informatie te verstrekken?
- c. Is er geen andere manier dan het verbreken van mijn beroepsgeheim om deze ernstige schade te voorkomen?
- d. Kan deze ernstige schade redelijkerwijs worden voorkomen als ik mijn beroepsgeheim verbreek?
- e. Welke informatie moet ik aan een andere beroepskracht of instelling verstrekken om de ernstige schade redelijkerwijs te voorkomen, terwijl ik daarbij mijn beroepsgeheim niet verder dan noodzakelijk verbreek?

3. De meldrechten bij vermoedens van huiselijk geweld en kindermishandeling

Om de drempel voor het melden van (een redelijk vermoeden van) kindermishandeling of huiselijk geweld te verlagen en hulpverleners een steuntje in de rug te geven, biedt artikel 5.2.6 van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 alle beroepskrachten met een beroepsgeheim of een andere zwijgplicht een meldrecht ten opzichte van Veilig Thuis bij een vermoeden van kindermishandeling of huiselijk geweld.

Dit meldrecht geeft beroepskrachten het recht een redelijk vermoeden van kindermishandeling of huiselijk geweld te melden bij Veilig Thuis, ook als daarvoor geen toestemming is gegeven door de ouders of meerderjarige zorgvrager. Daarnaast omvat het meldrecht het recht om desgevraagd aan Veilig Thuis informatie over een kind of over een meerderjarige zorgvrager en zijn huiselijke kring te verstrekken, ook als daarvoor geen toestemming is gegeven door de ouders of meerderjarige zorgvrager.

Eenzelfde meldrecht is in het Burgerlijk Wetboek opgenomen voor de Raad voor de Kinderbescherming. Ook hier geldt dat een beroepskracht ook zonder toestemming van de ouders een melding kan doen bij de Raad voor de Kinderbescherming als een kind in de knel zit en een kindbeschermingsmaatregel dient te worden overwogen. Overigens kan dit meldrecht alleen worden gebruikt in crisissituaties, want normaal gesproken lopen meldingen over vermoedens van kindermishandeling en over andere zorgelijke situaties via het Bureau Jeugdzorg, dat de intakefunctie van de Raad vervult.

Vaker komt het voor dat de Raad een beroepskracht, zoals een verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist, benadert met het verzoek om informatie te verstrekken over een gezin. Een dergelijk verzoek doet de Raad bij een onderzoek naar de noodzaak van een kindbeschermingsmaatregel, zoals een ondertoezichtstelling. Komt de Raad tot het oordeel dat een kindbeschermingsmaatregel noodzakelijk is, dan dient de Raad een verzoek in bij de rechtbank om een maatregel. Het is aan de (kinder)rechter om te beslissen of de maatregel al dan niet wordt opgelegd.

In hoofdstuk 4 is beschreven hoe je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist zorgvuldig om gaat met het wettelijk meldrecht.

4. Beroepsgeheim, meldrecht en meldcode

De verhouding tussen het beroepsgeheim, de wettelijke meldrechten en de meldcode laat zich als volgt samenvatten:

- De beide wettelijke meldrechten maken het mogelijk om zonder toestemming van de betrokkenen je beroepsgeheim te doorbreken
- De stappen van de meldcode zorgen ervoor dat je een besluit over het al dan niet gebruiken van dit meldrecht op een zorgvuldige wijze neemt.

NB: Als minderjarigen getuige zijn van het huiselijk geweld tussen meerderjarigen, bijvoorbeeld tussen hun ouders of tussen andere huisgenoten, wordt dit gezien als een vorm van kindermishandeling. In dat geval kan (ook) een melding worden gedaan bij Veilig Thuis.

5. De zorgplicht

Als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist heb je een zorgplicht. Dit betekent dat je als goed hulpverlener naar de zorgvrager op moet stellen en die zorg moet bieden die van een goede verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist mag worden verwacht. Bovendien mag je een zorgvrager niet in een hulpeloze toestand brengen of (achter) laten. Als je dat opzettelijk wel doet, ben je strafbaar (op grond van artikel 255 Wetboek van Strafrecht¹⁵).

Deze zorgplicht wordt nogal eens als argument aangevoerd voor het doorbreken van het beroepsgeheim. Het klopt inderdaad dat de zorgplicht of goed hulpverlenerschap kan leiden tot het doen van een melding of het anderszins verbreken van het beroepsgeheim. Maar de zorgplicht leidt daar niet automatisch toe. Ook vanuit de zorgplicht is een verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist gehouden om zich in te spannen om toestemming te krijgen voor het verstrekken van informatie aan een ander. Pas als dat niet lukt, of niet mogelijk is, komt de vraag aan de orde of er sprake is van een conflict van plichten. Dat kan mogelijk leiden tot het verbreken van het beroepsgeheim. Anders gezegd: dat je een zorgplicht hebt, zegt nog niet wat je moet doen en in welke situatie je wel of niet aan je zorgplicht hebt voldaan.

In alle gevallen dien je aan de hand van de hiervoor beschreven vragen na te gaan of er sprake is van een conflict van plichten en of het verbreken van het beroepsgeheim de enig mogelijke weg is.

¹⁵ Wetboek van Strafrecht, art. 255

Hij die opzettelijk iemand tot wiens onderhoud, verpleging of verzorging hij krachtens wet of overeenkomst verplicht is, in een hulpeloze toestand brengt of laat, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren of een geldboete van de vierde categorie.

6. Verantwoording afleggen over het verbreken van het beroepsgeheim

Als het beroepsgeheim wordt doorbroken, handelt de verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist in strijd met de zwijgplicht in de Wet BIG en de WGBO. Dit verbreken van het beroepsgeheim is strafbaar gesteld in artikel 272 Wetboek van Strafrecht. Bovendien kan over het verbreken van het beroepsgeheim door verpleegkundigen een klacht worden ingediend bij het Medisch Tuchtcollege.

Zowel in een strafzaak als in de tuchtrechtspraak gaat het er om of de verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist op een zorgvuldige wijze tot het besluit is gekomen over het verbreken van het beroepsgeheim. Gekeken wordt of er inderdaad sprake was van een conflict van plichten en of het belang van de zwijgplicht zorgvuldig is afgewogen tegen het belang van het spreken om daarmee de zorgvrager te beschermen. Beantwoording van de in paragraaf 2 van dit hoofdstuk beschreven vijf vragen helpt bij een zorgvuldige besluitvorming.

Daarnaast geldt als eis dat je als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist, voordat er een besluit wordt genomen, een deskundige collega of een leidinggevende raadpleegt en de arts of verloskundige met wie jij samenwerkt. In geval van een vermoeden van kindermishandeling of huiselijk geweld kan daarnaast zo nodig Veilig Thuis om advies worden gevraagd.

Ook voor het achteraf afleggen van verantwoording is het van belang om een besluit over het verbreken van het beroepsgeheim zorgvuldig vast te leggen in het verpleegkundig of zorgdossier.

BIJLAGE 2

Omgaan met het verpleegkundig of zorgdossier: verslaglegging, inzage, bewaartermijn en vernietiging

1. Verslaglegging in het dossier

Als verpleegkundige, verzorgende of verpleegkundig specialist hoor je alle gegevens die van belang zijn voor de zorg die je biedt, zorgvuldig vast te leggen in het verpleegkundig - of zorgdossier. De informatie over de zorgvrager noteer je op een objectieve manier. Je zorgt ervoor dat je de gegevens zo feitelijk en neutraal mogelijk beschrijft (artikel 2.11 Beroepscode van Verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten).

Bij (een vermoeden van) kindermishandeling of huiselijk geweld is goede verslaglegging uitermate belangrijk. Een vermoeden van kindermishandeling of huiselijk geweld is heel ingrijpend voor de betrokkene(n), zowel als het vermoeden juist is of als blijkt dat het vermoeden ongegrond is. Dat vraagt om zorgvuldig handelen. Een goede feitelijke verslaglegging van de waargenomen signalen, van de gezette stappen en van de resultaten daarvan is een belangrijke basis voor zorgvuldig handelen. Bovendien kun je met een goed opgebouwd dossier je handelen verantwoorden, ook als het gaat om een eventuele melding bij Veilig Thuis.

Ook voor de continuïteit van de zorg is een goede verslaglegging van belang, zodat je vervanger of opvolger weet wat er aan de hand is en wat er gedaan is.

Zorgen over anderen dan de zorgvrager

Eerder in deze meldcode is benadrukt dat je de stappen van de meldcode ook zet, als je vermoedens hebt van huiselijk geweld of kindermishandeling bij een ander dan de zorgvrager. Bijvoorbeeld als je zorgen hebt over de kinderen of de partner van de zorgvrager omdat de zorgvrager verslaafd is, een verstandelijke beperking heeft of een psychische stoornis. Deze zorgen leg je vast in het dossier van de zorgvrager. Je beschrijft met name de omstandigheden waarin de zorgvrager zich bevindt die voor jou aanleiding zijn om je zorgen te maken over de situatie van de huisgenoten. Daarnaast beschrijf je de stappen die je hebt gezet om de huisgenoten eventueel te beschermen tegen de mishandeling of verwaarlozing. Zo kun je bijvoorbeeld aantekenen dat je vanwege de zwaar beschonken toestand waarin de zorgvrager/ alleenstaande ouder zich regelmatig bevindt, je een melding hebt gedaan bij Veilig Thuis om de situatie van de twee kinderen van 1 en 2 jaar oud nader te onderzoeken.

2. Inzage, afschrift, correctie en eigen verklaring

Inzage en afschrift

Een zorgvrager heeft recht op inzage in en afschrift van zijn dossier. Het recht op inzage en afschrift kan alleen worden beperkt voor zover de privacy van een ander dan de zorgvrager daardoor wordt geschaad. Zo kan bijvoorbeeld een geheim adres van de moeder voor de vader (ex partner van de moeder) verborgen worden gehouden.

Correctie

De zorgvrager kan ook vragen om feitelijke gegevens in het dossier aan te passen als de gegevens feitelijk onjuist zijn.

Eigen verklaring

Is de zorgvrager het niet eens met een oordeel dat in zijn dossier is opgenomen, dan heeft hij het recht om aan dit oordeel een eigen verklaring toe te voegen, zodat duidelijk is dat de zorgvrager het niet met het in het dossier opgenomen oordeel eens is.

Leeftijdsgrenzen

Als de zorgvrager nog jong is, gelden de volgende leeftijdsgrenzen:

- Bij een zorgvrager die jonger is dan twaalf jaar, oefent de wettelijk vertegenwoordiger de rechten op inzage, afschrift, correctie en eigen verklaring de rechten van de zorgvrager uit.
- Is de zorgvrager tussen de twaalf en zestien jaar dan, oefenen de wettelijk vertegenwoordiger en de zorgvrager beiden deze rechten uit.
- Is de zorgvrager zestien jaar of ouder, dan oefent hij zijn recht op inzage en afschrift zelfstandig uit. Zijn wettelijk vertegenwoordiger kan het dossier dan alleen nog inzien met toestemming van de jongere.
- Is een zorgvrager zestien jaar of ouder maar, bijvoorbeeld door een achterstand in zijn ontwikkeling, een verstandelijke beperking of een psychische stoornis, niet in staat om zijn rechten uit te oefenen, of de gevolgen daarvan te overzien, dan wordt het recht op inzage en afschrift uitgeoefend door zijn (wettelijk) vertegenwoordiger.

NB: Het recht op inzage van het dossier van hun kind door de ouders of de voogd kan worden beperkt of worden geweigerd als deze inzage in strijd is met de belangen van het kind. Als door inzage in het dossier, bijvoorbeeld in geval van een vermoeden van kindermishandeling, de veiligheid van het kind in de knel kan komen, kan de inzage in het dossier op grond hiervan geheel of gedeeltelijk worden geweigerd. Voordat je een dergelijk besluit neemt, pleeg je overleg met een deskundige collega of een leidinggevende, of met de arts of de verloskundige met wie je samenwerkt.

3. Bewaartermijn van het dossier

De bewaartermijn van de gegevens uit het verpleegkundig of zorgdossier is vijftien jaar, tenzij een langere termijn vanuit de zorg van een goed professional nodig is (artikel 454, lid 3 BW).

Indien er in het dossier van de ouder aantekeningen staan over (een vermoeden van) kindermishandeling worden deze aantekeningen vijftien jaar bewaard, of nog zoveel langer als voor het beschermen van de belangen van de kinderen nodig is.

De bewaartermijn van het dossier van een minderjarige start in de praktijk vaak op het moment dat hij meerderjarig wordt. Dat betekent dat de bewaartermijn start op zijn 18de jaar en minimaal duurt totdat hij 34 jaar is. De dossiers mogen ook daarna nog bewaard worden, voor zover dit noodzakelijk is in het kader van zorgvuldige hulpverlening. Zeker voor gegevens over (een vermoeden van) kindermishandeling is het belangrijk dat deze geruime tijd bewaard blijven, zodat de minderjarige altijd zelf later zijn dossier kan inzien en zelf over eventuele vernietiging kan beslissen. Bij vermoedens van incest en zedenmisdrijven wordt vaak een termijn van twintig jaar aangehouden nadat het slachtoffer 18 jaar is geworden vanwege de verjaringstermijn van deze misdrijven.

4. Vernietiging van het dossier

Een zorgvrager vanaf 12 jaar kan om (gedeeltelijke) vernietiging van zijn dossier vragen. Volgens de WGBO (artikel 7:455, lid 1 Burgerlijk Wetboek) moet een instelling binnen drie maanden aan dit verzoek voldoen. Als de zorgvrager nog geen 12 jaar oud is, kan zijn wettelijk vertegenwoordiger namens hem een verzoek indienen om vernietiging van gegevens uit zijn dossier. Voor een zorgvrager tussen 12 en 16 jaar geldt dat de zorgvrager zelf en zijn wettelijk vertegenwoordiger een verzoek tot vernietiging kunnen doen. De WGBO voorziet echter in de mogelijkheid om in een bijzonder geval niet in te gaan op dit verzoek.

Dat kan als:

- het belang van een ander dan de zorgvrager zich tegen de vernietiging verzet;
- de vernietiging wettelijk verboden is;
- vernietiging in strijd is met goed hulpverlenerschap ten opzichte van de zorgvrager.

Verzoek van de ouders over hun eigen dossier

Indien de ouders verzoeken om vernietiging van gegevens van (een vermoeden van) kindermishandeling uit hun eigen dossier, kan vernietiging van deze gegevens worden geweigerd indien het belang van het kind zich daartegen verzet. Het kind kan belang hebben bij bewaring van deze gegevens in verband met hulpverlening of voor het geval het later wellicht aangifte zou willen doen van kindermishandeling. Ook is het mogelijk om de gegevens te bewaren in het belang van de bescherming van andere kinderen in het gezin.

Verzoek van de ouders over het dossier van hun kind

Indien de ouders van een kind tot 12 jaar verzoeken om vernietiging van de gegevens van (een vermoeden van) kindermishandeling uit het dossier van hun kind, moet dit verzoek worden geweigerd. Voor het kind (en/of voor zijn broertjes en zusjes) kan bewaring van deze gegevens heel belangrijk zijn wanneer er opnieuw een vermoeden van kindermishandeling ontstaat of voor het geval het kind later wil zien wat er thuis in die tijd toch aan de hand was, of als het later wellicht aangifte van kindermishandeling wil doen.

Verzoek van een kind over zijn eigen dossier

Vraagt een kind vanaf 12 jaar zelf om vernietiging van gegevens uit zijn dossier in verband met een vermoeden van kindermishandeling, dan moet dit doorgaans geweigerd worden, omdat het vernietigen van deze gegevens in strijd is met goed hulpverlenerschap ten opzichte van het kind. Bewaren van de gegevens kan immers van belang zijn voor mogelijke latere signalen van kindermishandeling. Mocht het gevaar voor het betreffende kind geweken zijn, bijvoorbeeld omdat het kind niet meer thuis woont, dan kan vernietiging eventueel geweigerd worden vanwege de belangen van broertjes en zusjes in het gezin.

Bijlage 3

Verantwoordelijkheden van de instelling voor het scheppen van randvoorwaarden voor een veilig werk - en meldklimaat

Instellingen zijn niet alleen verplicht om een meldcode te hebben die aan de eisen van het Besluit verplichte meldcode voldoet, maar dienen ook de kennis en het gebruik van de meldcode binnen de instelling te bevorderen. Deze verplichting om de kennis en het gebruik te bevorderen, is door de wet niet nader ingevuld. Aangenomen wordt dat dit betekent dat de instelling ervoor zorgt dat de instelling:

- binnen de organisatie en in de kring van zorgvragers bekendheid geeft aan het doel en de inhoud van de meldcode;
- regelmatig trainingen en andere vormen van deskundigheidsbevordering aanbiedt, zodat verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten voldoende kennis en vaardigheden ontwikkelen en ook op peil houden voor het signaleren van huiselijk geweld en kindermishandeling en voor het zetten van de stappen van de code;
- voldoende deskundigen (aandachtsfunctionarissen) heeft die de verzorgenden, verpleegkundigen en verpleegkundig specialisten kunnen ondersteunen bij het signaleren en het zetten van de stappen van de code;
- een meldcode heeft die aansluit op de werkprocessen binnen de instelling;
- de werking van de meldcode regelmatig evalueert en zo nodig acties in gang zet om de toepassing van de meldcode te optimaliseren;
- afspraken maakt over de wijze waarop de instelling zijn beroepskrachten ondersteunt als zij door zorgvragers in of buiten rechte worden aangesproken op de wijze waarop zij de meldcode toepassen.

16 Deze verantwoordelijkheden zijn overgenomen uit het Landelijk Basismodel Meldcode Huiselijk Geweld en Kindermishandeling.

Bijlage 4

Taak- en functieomschrijving aandachtsfunctionaris kindermishandeling / huiselijk¹⁷

Het aanpakken van huiselijk geweld en kindermishandeling vraagt inzet van de organisatie. Om te komen tot een effectieve uitvoering van de Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling is het noodzakelijk om randvoorwaarden te scheppen voor een veilig werkklimaat waarin medewerkers durven, kunnen en willen handelen bij vermoedens van huiselijk geweld en kindermishandeling.

Een of meerdere geschoolde aandachtsfunctionaris(sen) is een van de randvoorwaarden. Een geschoolde aandachtsfunctionaris is vanaf 2019 een verplichting voor organisaties die met de Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling moeten werken. De aandachtsfunctionaris functioneert als aanspreekpunt (zowel intern als extern) en draagt verantwoordelijkheid voor de interne toets op naleving van de (wettelijke) eisen die aan het besluit verplichte Meldcode gekoppeld zijn.

Deze taak- en functieomschrijving is een richtlijn voor het aanstellen van een aandachtsfunctionaris huiselijk geweld en kindermishandeling. De aandachtsfunctionaris zal in beleid en praktijk de Meldcode implementeren en borgen.

Aandachtsgebied

- Het structureel en methodisch coördineren van deskundige en professionele begeleiding op het gebied van huiselijk geweld en kindermishandeling.
- Het bereiken van uniformiteit, bij medewerkers die betrokken zijn bij huiselijk geweld en kindermishandeling door het ontwikkelen en toepassen van een protocol huiselijk geweld en kindermishandeling.
- Ondersteunen van medewerkers en beleid ten aanzien van kwalitatieve verbetering en borging van handelen rondom huiselijk geweld en kindermishandeling.

Plaats in de organisatie

De functie-taak van de aandachtsfunctionaris wordt in de meeste organisaties ondergebracht binnen leidinggevende-, coördinerende- en staffuncties.

Verantwoordelijkheid directie/beleid

De directie/beleid draagt zorg voor voldoende tijd, middelen en mandaat voor de aandachtsfunctionaris om de Meldcode in beleid en praktijk te kunnen implementeren en borgen.

Taken aandachtsfunctionaris

Om het voor het beleid en de medewerkers mogelijk te maken om binnen een veilig werkklimaat de Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling te kunnen hanteren draagt de aandachtsfunctionaris zorg voor:

- Dat de directie/beleid en de medewerkers op de hoogte zijn over de het doel, de inhoud en de werkwijze van de Meldcode.
- Dat de directie/beleid en de medewerkers weten hoe de organisatie werkt met de meldcode met het daarin specifiek beroepsgerichte afwegingskader.
- Het ontwikkelen en implementeren van een protocol en noodzakelijke screeningsinstrumenten en het actueel houden van deze instrumenten.
- Het motiveren van de directie/beleid en medewerkers om de Meldcode daadwerkelijk te hanteren.
- De borging van de Meldcode.
- Het coördineren en begeleiden van het proces van signaleren, ondersteunen en adviseren rondom besluitvorming en zo nodig verwijzing.
- Aanspreekpunt, zowel intern als extern.
- De interne toets op naleving van de wettelijke eisen die aan het besluit verplichte Meldcode gekoppeld zijn.
- Contactpersoon Veilig Thuis en andere externe organisaties.
- Inzetten van scholing voor de medewerkers op het gebied van signaleren en het actueel houden van deze scholing.
- Bijscholing van de aandachtsfunctionaris(sen).
- Dat de aandachtsfunctionaris(sen) op de hoogte blijft van alle nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de Meldcode..
- Dat er voldoende aandachtsfunctionarissen werkzaam zijn binnen de organisatie. Een richtlijn is één aandachtsfunctionaris op 20 medewerkers.
- Het registreren van het aantal keren dat de meldcode is ingezet en het vervolg daarop.

Kennis van de aandachtsfunctionaris

De aandachtsfunctionaris heeft:

- Kennis over de verschillende aspecten van huiselijk geweld en kindermishandeling.
- Kennis van het doel en de stappen van de Meldcode en is in staat om professioneel te adviseren bij de stappen van de Meldcode.
- Kennis over de verantwoordelijkheden en taken van de aandachtsfunctionaris, de directie en collega's.
- Kennis over de geldende wettelijke en juridische kaders behorend bij de Meldcode en kan hierin een adviserende rol bij innemen.
- Kennis over feitelijk documenteren en de medewerkers hierin adviseren en begeleiden.
- Kennis van de werkwijze van Veilig Thuis.
- Kennis ernsttaxatie, het specifiek beroepsgerichte afwegingskader en kan hier professioneel advies in geven.
- Vaardigheden op het gebied van communicatie, adviseren en motiveren en samenwerken.

¹⁷ Vereniging LVAK: www.lvak.nl

Bijlage 5

Veilig Thuis

Volgt

Veilig Thuis kom medio 2018 met een vernieuwde werkwijze. Deze zal hier dan worden toegevoegd.

Bijlage 6

Voorbeelden van acute en structurele onveiligheid

Volgt

In najaar 2018

Bijlage 7

Tips voor gesprek met kinderen

Beroepshouding

Professionals betrekken kinderen vanuit de grondhouding dat zij van kinderen willen weten hoe het met hen gaat. Hun houding is oprecht en geïnteresseerd: zij luisteren naar het kind en nemen het kind serieus. Volgens kinderen zelf dragen de volgende aspecten bij aan hun gevoel serieus genomen te worden:

1. Echte interesse van de professional;
2. Geloofd worden door de professional;
3. Uitleg waarom het proces niet volgens de wensen van het kind gaat;
4. In contact blijven ook wanneer er geen probleem (meer) is;
5. Geconsulteerd worden voordat er beslissingen genomen worden en er onderhandeld wordt wat deze beslissingen moeten zijn.

Aanvullend:

- Kinderen scannen je in een paar tellen. En een eerste indruk kan je maar 1 keer maken. Als jij slecht in je vel zit door iets anders, vertel dat dan open en eerlijk. Het kind kan dat dan scheiden van de “scan” die hij/zij gemaakt heeft.
- Het is belangrijk voor het kind het gevoel te krijgen dat JIJ (het kind) de krent in de pap bent. Het kind voelt zich speciaal en het helpt om het vertrouwen van een kind te winnen. Zeg bijvoorbeeld: “wauw, ik ben onder de indruk van hoe jij jouw verhaal vertelt/probeert te vertellen. Dit helpt mij enorm om jou (en jouw ouders) te kunnen helpen!”.

Mishandelde kinderen geven aan dat een uitnodigende en aandachtige houding cruciaal is: kinderen praten vaak niet uit zichzelf over wat hen overkomt.¹⁸ Oprechte interesse blijkt bijvoorbeeld ook wanneer professionals later nog eens vragen hoe het met het kind gaat, ook wanneer het kind is doorverwezen.

Kinderen vinden een ‘formeel gesprek’ niet altijd prettig. Vaak is het fijner om meer informeel te praten, bijvoorbeeld tijdens een wandeling of een autorit, of drukken kinderen zich makkelijker uit door te tekenen of met behulp van spel. Dat geldt zeker voor jongere kinderen of kinderen die de Nederlandse taal niet goed spreken of kinderen met beperkingen. Vanzelfsprekend hangt de vorm ook af van de mogelijkheden die professionals hebben om omstandigheden te creëren. Als professional is het in ieder geval belangrijk open te staan voor de wensen van het kind hierin en hierin flexibel te zijn om zo aan te kunnen sluiten bij de wensen en mogelijkheden van het kind.

¹⁸ Pels et al 2011

Algemene tips voor een gesprek met kinderen

- Ga apart met het kind in gesprek. Je kunt al vanaf heel jonge leeftijd met een mishandeld of verwaarloosd kind over zijn of haar problemen praten.
- Schend het vertrouwen van een kind niet. Doe niks zonder het kind te laten weten wat je gaat doen. Neem besluiten mét het kind, informeer het kind, betrek het kind.
- Praat met een kind in een ruimte waar jullie niet steeds gestoord kunnen worden of waar iedereen naar binnen kan kijken. Probeer schuin naast het kind te zitten, zodat het kind je niet steeds aan hoeft te kijken. Het is vreselijk spannend iets naars te vertellen aan iemand die je niet (zo goed) kent en dan ook nog diegene aan te moeten kijken.
- Of ga samen iets doen: een spelletje, een tekening maken. Ook dat maakt het gesprek minder spannend.
- Blijf als professional jezelf, een mens: word geen wandelend protocol of een professional op de automatische piloot. Behandel een kind nooit als ‘casus’, als ‘zaak’ of als ‘cliënt/patiënt’. Kinderen voelen feilloos aan of zij te maken hebben met een volwassene die er écht voor hen wil zijn of niet.
- Wees eerlijk en oprecht, geef aan als je iets niet weet of je verlegen met de situatie voelt.
- Vind het gesprek met dit kind de moeite waard!
- Geef het kind een eerlijke kans om zijn verhaal te doen, laat je (dis)loyaliteitsgevoelens over de ouders achterwege. Het kind mag ouders diskwalificeren, jij niet. Maak hierin verschil tussen persoon en gedrag.
- Wees open en ontspannen in je houding, stel niet te veel vragen achter elkaar, geef het kind de kans te bedenken hoe en wat hij wil vertellen.
- Stel open vragen, of reageer met “wat gebeurde er toen, of wat dacht je toen, wat vond je ervan”. Probeer gevoelsvragen te vermijden. Het kan voor een kind dan heel dichtbij komen. Daarnaast weten kinderen heel vaak niet hoe zij zich voelden op zo’n moment, ze proberen juist vaak niets te voelen.
- Geef bij start van het gesprek aan dat je allerlei vragen zult stellen, maar dat jij het antwoord niet weet. Als het kind iets niet weet, dan mag het dat zeggen. Je wilt ook dat het kind je verbetert als je iets verkeerd zegt en dat hij of zij het zegt als ze iets niet snappen van wat je zegt.

Bijlage 8

Specifieke voorbeelden van huiselijk geweld en kindermishandeling

Volgt

Colofon

Tekst: Lydia Janssen, Joke de Witte

Redactie: Monique Verkerk

Vormgeving: Think Next Nevel

druk: MullerVisual

Deze Meldcode is mede tot stand gekomen dankzij financiële steun van MC Haaglanden en de NVSHV.

ISBN : 978-90-78995-16-6

V&VN, juni 2018

